

ΙΔΡΥΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ
ΛΕΣΧΗ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΩΝ

ΟΙ ΠΡΟΜΑΧΟΙ ΤΟΥ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΥ:
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Κ. ΜΗΤΣΟΤΑΚΗΣ
ΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ Κ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ

ISBN: 978-618-82148-3-5

Τὸ σχέδιο μὲ τὴν ἄγκυρα,
παραδοσιακὸ ἔμβλημα τοῦ Κόμματος τῶν Φιλελευθέρων,
ἀποτελεῖ προσφορὰ τοῦ ζωγράφου Σαράντη Καραβούζη (1938-2011).

ΙΔΡΥΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ

ΛΕΣΧΗ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΩΝ

**ΟΙ ΠΡΟΜΑΧΟΙ ΤΟΥ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΥ:
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Κ. ΜΗΤΣΟΤΑΚΗΣ
ΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ Κ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ**

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΙΩΑΝΝΗΣ Κ. ΦΙΛΑΝΔΡΟΣ

ΑΘΗΝΑΙ

2020

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η ιστορική επιστήμη στην Ελλάδα έχει ασχοληθεί, δικαιολογημένα, διεξοδικά με τον Ελευθέριο Κ. Βενιζέλο. Ήταν και παραμένει ένας κεντρικός άξονας προσέγγισης της σύγχρονης ιστορίας γύρω από τον οποίο ξετυλίγονται πολλαπλές αφηγήσεις. Το μεγαλύτερο του επίτευγμα ήταν ότι κατάφερε να εξασφαλίσει τη βιωσιμότητα του ελληνικού κράτους. Δεν είναι απλά ένας Έλληνας πολιτικός, είναι ένας Ευρωπαίος πολιτικός, που άφησε ισχυρό αποτύπωμα στον ευρωπαϊκό εικοστό αιώνα. Η ιστορική επιστήμη όμως δεν είναι μια δίκαιη επιστήμη. Πολλές φορές πλήττεται από μονομέρεια και από παραλείψεις. Μαγνητισμένη από το χάρισμα του Ελευθέριου Βενιζέλου της ξεγλίστρησε η περίπτωση του Κωνσταντίνου Κ. Μητσοτάκη (αναφέρεται επίσης ως Κωστής Μητσοτάκης ή γερο-Κωστής). Ο Κωνσταντίνος Κωνσταντίνου Μητσοτάκης υπήρξε μια από τις σημαντικότερες πολιτικές προσωπικότητες της οθωμανικής Κρήτης του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα, που εκτός από πολιτική δράση ανέπτυξε μια πληθωρική δραστηριότητα και στο κοινωνικό – πολιτισμικό πεδίο.

Το βιβλίο αυτό, λοιπόν, έρχεται ν' αντιμετωπίσει μια αδικία και να παρέμβει διορθωτικά λαμβάνοντας υπόψη ότι τα ταμπού δεν πρέπει να διαιωνίζονται. Αξιώνει την απαγκίστρωση από τη βαριά σκιά του Ε. Βενιζέλου και την αποκατάσταση της θέσης του Κ. Κ. Μητσοτάκη στα δημόσια πράγματα της οθωμανικής Κρήτης και στον εν γένει ελληνικό φιλελευθερισμό του 19ου αιώνα. Όπως εμφανικά σημειώνει στην τοποθέτησή του ο Γεώργιος Κ. Στεφανάκης «στις εγκαταστάσεις μας [ενν. η Λέσχη Φιλελευθέρων] υπάρχουν απεικονίσεις όλων των σημαντικών φιλελευθέρων. Ο βίος της Λέσχης είναι υπερεκατονταετής. Μέχρι προ μηνών έλαμπε δια της απουσίας της, κορυφαία μορφή του ελληνικού φιλελευθερισμού. Δηλαδή, εκείνη του Κ. Κ. Μητσοτάκη».

Ο τίτλος του βιβλίου είναι *Οι Πρόμαχοι του Φιλελευθερισμού*. Αν για τον Ελευθέριο Βενιζέλο η σύνδεση με το ρεύμα του φιλελευθερισμού είναι αυτονόητη και γνωστή, για τον έτερο πρωταγωνιστή του βιβλίου δεν είναι. Το πορτρέτο του Κ. Κ. Μητσοτάκη είναι αυτό ενός δημόσιου άνδρα μιας ανα-

δυσόμενης μορφωμένης φιλελεύθερης ελίτ, που στο τέλος καθιερώνεται ως ηγέτης της και, μετά θάνατον, αναγνωρίζεται έμπρακτα από τη Βουλή των Ελλήνων. Επιπλέον, ο Κ. Κ. Μητσοτάκης ήταν ο γενάρχης της οικογένειας Μητσοτάκη, αλλά και ο πολιτικός μέντορας του Ελευθέριου Βενιζέλου. Δύο καταγωγικά στοιχεία, που δεν είναι ιδιαίτερα γνωστά και που παρακινούν την ιστορική κριτική να κατευθυνθεί σε νέα μονοπάτια. Είναι το κλειδί για να κατανοήσουμε το νήμα, που συνδέει τις δύο οικογένειες, τους Μητσοτάκηδες με τους Βενιζέλους.

Από την άλλη, οι δύο πρωταγωνιστές του βιβλίου εναπλάκησαν σε μια σειρά σκληρών πολιτικών και εθνικών συγκρούσεων. Το περιεχόμενο των συγκρούσεων αυτών, όπως και η πολιτική τους σκέψη, μπορούν να δώσουν αφορμή να αναστοχαστούμε τη σύγχρονη ελληνική ιστορία.

ΙΩΑΝΝΗΣ Κ. ΦΙΛΑΝΔΡΟΣ

Ιστορικός

10 Ιανουαρίου 2020

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Κ. ΣΤΕΦΑΝΑΚΗΣ

Πρόεδρος του Ιδρύματος

ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΥ ΠΡΟΜΑΧΟΙ:

ΚΩΣΤΗΣ Κ. ΜΗΤΣΟΤΑΚΗΣ

ΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ Κ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ

*Ανδρών δικαίων
χρόνος σωτήρ
άριστος*

ΠΙΝΔΑΡΟΣ

I

Η Λέσχη των Φιλελευθέρων ιδρυμένη από του 1917 δρα σε αγαστή συνεργασία με το Ίδρυμα Ιστορίας του Ελ. Βενιζέλου. Αμφοτέρωθεν διαπιστώθηκε μόλις, προσφάτως, μεγίστη ιστορική αδικία, προσγενομένη στον Κωστή Κ. Μητσοτάκη, τον **«γερο – Κωστή»**.

Στις εγκαταστάσεις μας υπάρχουν απεικονίσεις όλων των σημαντικών φιλελευθέρων. Ο βίος της Λέσχης είναι υπερεκατονταετής. Μέχρι προ μηνών έλαμπε, δια της απουσίας της, κορυφαία μορφή του ελληνικού φιλελευθερισμού. Δηλαδή, εκείνη του **Κ. Κ. Μητσοτάκη**.

Η αναζήτηση ευθυνών δεν λύνει τον γρίφο. Οι ευθύνες επέρχονται του συμβάντος. Δεν το εξηγούν (!). Η εξήγηση δίδεται από τον Πλούταρχο: **«[...] ου μόνον αρχή άνδρα δείκνυσιν, αλλά και αρχήν ανήρ [...].»**¹

Δηλαδή, κρίσιμο είναι το πότε και πού κυβερνά κανείς. Αν είναι εκκρεμή μεγάλα αιτήματα, έχει, τότε, ο Άρχων **προοπτική** διακεκριμένης λάμπης. **Αντί πολλών:** έναντι πατρίδας απελευθερωμένης, όσο ικανότερος κι αν είναι ο επόμενος, τη δόξα έχει εισπράξει ο απελευθερωτής. Είτε δεξιό-τέχνης υπήρξε αυτός, είτε τυχερός (!!!).² Ακόμη, το **αντικείμενο** διακυβέρνησης παρέχει και το δυνητικό εύρος της λάμπης του Κυβερνήτη. Αν κυβερνά

1. Πλούταρχος, *Ηθικά*, 55/X Πολιτικά Παραγγέλματα, 811β.

2. Βάση επαλήθευσης του «αξιώματος» παρέχει (και) η πρόσφατή μας ιστορία. Τον Κωνσταντίνο Καραμανλή: «...ουκ εώει καθεύδειν το του Βενιζέλου τρόπαιον»... Ασφαλώς ο Καραμανλής σφράγισε το β' μισό του 20ού αιώνα. Αναδείχθηκε, και ο βενιζελικότερος των επιγόνων. Αυτός μας ενέταξε στην Ευρώπη. Έτσι αποφασιστικά προώθησε τον αστικό μας εκσυγχρονισμό. Όραμα ήταν (και αυτό) του μέγιστου Κρητικού. Παρά τα εξαιρετικά, όμως, καραμανλικά επιτεύγματα, **π ρ ο η γ ο υ μ έ ν ω ς**, ο Βενιζέλος χάρισε στη χώρα τη βιωσιμότητά της. Έτσι και καθιερώθηκε: ο πρύτανης μεταξύ των κορυφαίων.

κανείς τις ΗΠΑ (σήμερα), οι δυνατότητες είναι μεγάλες. Αν κυβερνά, όμως, τη Μάλτα, οι δυνατότητες αυτές είναι μηδαμινές (!).

Όμοιο περιεχόμενο έχει και το βαρύ πρόσταγμα του **Ναού των Δελφών**: ...« *Μηδέν Ἄγαν* ...»... Τουτέστιν: μην υπερβάλεις. Η υπερβολή είναι «**ύβρις**». Και ως τιαούτη επιφέρει «**νέμεσιν**». Ανακατανομή δηλαδή ευτυχημάτων, έτσι και ανάκληση των με «**ύβρη**» κτηθέντων.

Α΄

- Ο Κ. Κ. Μητσοτάκης υπήρξε κορυφαίος στην ιστορία της **Κρήτης**. Υποδέχθηκε και καθοδήγησε τον Βενιζέλο στην άσκηση της πολιτικής. Όμως, εν τέλει, ο Βενιζέλος απέκτησε διεθνώς τεράστια επιφάνεια. Το δημιούργημα, επισκίασε τον δημιουργό, μέχρι εξαίλειψης του τελευταίου.

II

Το 1843 ή 1845 στη Μονεμβασία, γεννήθηκε ο Κωστής Κ. Μητσοτάκης. Εκεί, είχε καταφύγει η οικογένεια περί το 1780. Σπούδασε στη Νομική Σχολή Αθηνών. Κατέβηκε στην Κρήτη το 1870. Δικαστήρια στοιχειωδώς αξιόπιστα δεν υπήρχαν. Άρχισε να εργάζεται ως ελληνοδιδάσκαλος. Οσφράνθηκε τις εν τω γίγνεσθαι κοσμογονικές αλλαγές στους κόλπους της καταρρέουσας Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, τότε, στην χερσόνησο του Αίμου. Υπό τις διαμορφούμενες συνθήκες επιτακτικά πρόβαλε τα δικαιώματα των Κρητών.

Από τη μεγάλη επανάσταση 1866-69 η Νήσος είχε προικισθεί με τον «**Οργανικό Νόμο**», δηλαδή με καταστατικό κείμενο εσωτερικής αυτοδιάθεσης. Προβλέπονταν εκεί **Γενική Συνέλευση των Κρητών**. Αυτή – η Συνέλευση – γνωμοδοτούσε επί τοπικών ζητημάτων.

Η δύναμη, όμως, παρέμενε στην Πύλη. Και αυτή αυθαιρετούσε.

- Η φθορά της Οθωμανικής εξουσίας επιτείνεται περί το 1875. Επαναστατική αναταραχή ξεσπά στη Βόρειο Βαλκανική. Μεταδίδεται και στην Κρήτη.

Ο Μητσοτάκης συλλαμβάνεται. Μεταφέρθηκε δέσμιος στην Κωνσταντινούπολη. Τα Χανιά ξεσηκώθηκαν. Επενέβη (και) ο διεθνής τύπος. Οι Τούρκοι – πιεζόμενοι – αναγκάστηκαν να τον επαναφέρουν. Αυτό κατ' Οκτώβριο 1876.

Τα πράγματα ειρήνευσαν. Οι Τούρκοι επιβεβαιώνουν τον «**Οργανικό**

Νόμο». Υπόσχονται εφ' εξής πιστή την τήρησή του. Η επαναβεβαίωση γίνεται πανηγυρικά με τη **«Χάρτα της Χαλέπας»** το 1878. Υπεγράφη στην οικία Μητσοτάκη **«Γαλαρία»**, στη Χαλέπα Χανίων. Δύο οι κρίσιμες καινοτομίες: **α)** Ιδρύεται χωροφυλακή αποκλειστικά από Κρήτες. Αποκτούν αυτοί, έτσι, ένοπλο σώμα υπό στρατιωτική οργάνωση. **β)** Η ελληνική γλώσσα καθιερώνεται ως επίσημη.

- Ότι επιτεύχθηκε είναι εξαιρετικά σημαντικό. Η επίσημη ίδρυση κρητικού ενόπλου σώματος εφέλκεται, κυρίως, ομοιογένεια οπλισμού, συνακόλουθα ομοιογένεια σε πυρομαχικά και εξαρτήματα.

Το ένοπλο αυτό σώμα αποκτά, έτσι, εγγενώς διάρκεια.

Η επισημοποίηση της ελληνικής γλώσσας αναδεικνύει το ομόγλωσσο των Κρητών προς το των λοιπών Ελλήνων.

Επιτελείται σημαντικό βήμα προς την πολυπόθητη Ένωση.

- Η βελτίωση των συνθηκών επιτρέπει στον Μητσοτάκη ν' ασκήσει δικηγορία. Σημειώνει μεγάλη επιτυχία. Ιδρύει τον Δικηγορικό Σύλλογο Χανίων. Αναγορεύεται Πρόεδρός του. Παράλληλα εκδίδει και εφημερίδα: «Τα Λευκά Όρη», προς διάδοση των απόψεών του.

Η Γενική Συνέλευση των Κρητών εμφορείται, πλέον, από το φιλελληνικό πνεύμα της **Χάρτας της Χαλέπας**. Προεδρεύει ως Γενικός Διοικητής ο χριστιανός Ιωάννης Φωτιάδης Πασάς. Οι συζητήσεις διεξάγονται στα **ελληνικά**. Μετέχει των εργασιών, ως εκπρόσωπος της Κυδωνίας, ο Κ. Κ. Μητσοτάκης. Διακρίνεται για την ευθυκρισία του. Οι ψηφοφόροι του αποκαλούνται **«ξυπόλητοι»**. Στον αντίποδα είναι οι **«καραβανάδες»**. Κατά τη μάλλον πιθανή εκδοχή οι δεύτεροι είναι οι διορισμένοι. Οι έχοντες, άρα, εξασφαλισμένη τη συντήρηση – τροφοδοσία – τους από το κράτος. Οι πρώτοι είναι οι ιδιοδυνάμως διαβιούντες. Είναι, δηλαδή, κυρίως, οι αστοί, κατ' εξοχήν οι ελεύθεροι επαγγελματίες.

- Ο φιλελευθερισμός έχει πετάξει πλέον ρίζες (!!!). Οι φύσει φιλελεύθεροι στρατεύονται υπό τον Κ. Κ. Μητσοτάκη.

- Το 1880 νυμφεύεται την Αικατερίνη – Κατίγκω –, κόρη του Κυριάκου Βενιζέλου, αδελφή του Ελευθερίου. Θ' αποκτήσουν οκτώ παιδιά.

Πρώτο παιδί είναι η γιαγιά μου Μαρία, έπειτα σύζυγος Γεωργίου Στεφανάκη.

Το 1887, ο Μητσοτάκης, εκλέγεται Εφέτης. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος επιχείρησε το όμοιο. Απέτυχε **δυσ (!)**. Δεν εξελέγη Εφέτης. Ο κορυφαίος του νεώτερου ελληνισμού **δεν** κρίθηκε ικανός ν' ασκήσει τ' αντίστοιχα δικαστικά έργα.

Μαρτυρείται εντεύθεν και η αίγλη, τότε, του δικαστικού λειτουργήματος (!).

- Ο Κ. Κ. Μητσοτάκης βρίσκεται στο απόγειο της δόξας του. Υπερέχει του Βενιζέλου καταφανώς σ' όλα.

Ο Ν. Β. Τωμαδάκης έχει αφιερώσει στον Βενιζέλο μελέτημά του.³ Εκεί, θεωρεί τον γάμο της Κατίγκως επιτυχέστερο κοινωνικώς του των αδελφών της.

- Εκεί, επίσης, χαρακτηρίζει τον Κ. Κ. Μητσοτάκη «**πολιτικόν χειραγωγόν του Ελ. Βενιζέλου**».

A fortiori: κυκλοφόρησε βιβλίο αναφερόμενο στην αλληλογραφία Ελ. Βενιζέλου – Μαρίας Κατελούζου, πρώτης συζύγου του.⁴ Ο καθηγητής Μ. Ζ. Κοπιδάκης γράφει την εισαγωγή. Επισημαίνει ως ευτύχημα του Βενιζέλου ότι συγγένεψε με τον Κ. Κ. Μητσοτάκη. Αναφέρει τον τελευταίο ως «μέντορα» του Βενιζέλου, αλλά και χρηματοδότη του στην εκλογή του (πρώτη) ως εκπροσώπου της Κυδωνίας το 1889.

- Τότε ο Βενιζέλος ήταν μόλις 25 ετών.

Η αναγνώριση της υπεροχής Μητσοτάκη μαρτυρείται και από σημείωμα του Βενιζέλου νεαρού το 1876. Προσφέρει προς τον Μητσοτάκη φωτογραφία του. Εισάγει την προσφορά: «**Τω Σεβαστώ μοι Πατρικώ φίλω κυρίω Κωνστ. Μητσοτάκη**».⁵

3. Νίκος Β. Τωμαδάκης, *Ο Βενιζέλος έφηβος* (Αθήνα: Κυδωνία, 1964).

4. Μιχάλης Ζ. Κοπιδάκης (επιμ.), *Ελευθέριος Βενιζέλος και Μαρία Ελευθερίου: Η αλληλογραφία, 1889-1890* (Αθήνα: Καστανιώτης, 2018). Εκεί (σ. 181) ο Κοπιδάκης ομιλεί για γλίσχρότητα πατρογονικών τίτλων του Βενιζέλου, τους οποίους συμπλήρωσε συγγενεύοντας με Μητσοτάκη. Έχει λάθος: Όταν γίνει κανείς «**Βενιζέλος**», είναι ιδρυτής «**οίκου**». Δεν έχει ανάγκη προγονικών τίτλων, μάλιστα και εξ αγχιστείας.

5. Ζωή Μητσοτάκη, *Κωνσταντίνος Κ. Μητσοτάκης: Στην Αυγή της Κοιτικής Ελευθερίας, 1868-1898* (Αθήνα: Παπαζήσης, 2004), σ. 226.

- Ο Μητσοτάκης αναλαμβάνοντας δικαστικά καθήκοντα κατέλιπε δικηγορία, δημοσιογραφία και πολιτική στον γαμπρό του Ελ. Βενιζέλο.

Αρχίζει η προβολή του τελευταίου. Οι ψηφοφόροι αφετηριακά είναι δύσπιστοι. Στρέφονται προς τον Μητσοτάκη. Ρωτούν: «**Αρχηγέ, τούτο να το κοπέλι θα ψηφίσουμε**»; Και ο Μητσοτάκης διαρκώς απαντά: Πρόκειται περί νέου «**πλήρους μέλλοντος**» και «**ευρέως σταδίου**».⁶

- Ο Κ. Κ. Μητσοτάκης ουδέποτε απομακρύνθηκε από τον εθνικό στόχο της ένταξης, δηλαδή, της Κρήτης στους κόλπους της Ελλάδας. Τον Φεβρουάριο 1898 ήταν στην Αθήνα. Διεξήγε συνεννοήσεις για την «Ένωση». Κρυολόγησε. Ακολούθησε πνευμονία. Δεν υπήρχε ακόμη πενικιλίνη.

- Άφησε στην πρωτεύουσα την τελευταία του πνοή.

Η Ελληνική Βουλή ιδιαιτέρως τίμησε τον απεθόντα αγωνιστή. Κατακλείδα των τιμητικών αναφορών αποτελεί ο αποχαιρετισμός του άλλοτε πρωθυπουργού Θ. Π. Δεληγιάννη. Επιγραμμάτισε ...«... **Υπέρ το τρίτον του αιώνος συναντώ τον Κων. Μητσοτάκη. Τον συνήντασα ομιλούντα, παλαίοντα πάντοτε ατρόμητον και τον εθαύμασα ως αληθή ήρωα ...**»...

Επιτομή της προσωπικότητας του λευκού αυτού πολιτικού είναι ό,τι διαλαμβάνεται στην αιτιολογική έκθεση του ειδικού νόμου με τον οποίο στην οικογένεια του απεθόντος χορηγείται τιμητικώς σύνταξη. Εξηγείται: ...«... **Υπέρ της εν εσχάτη πενία εγκαταληφθείσης πολυμελούς οικογενείας του θανόντος επιφανούς Κρητός ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΗΤΣΟΤΑΚΗ του καθ' όλην την τελευταίαν τριακονταετίαν μεγάλας τη Πατρίδι προσενεγκόντας υπηρεσίας ...**»...⁷

Β'

- **Ήδη ο Βενιζέλος:** Αποτέλεσε φαινόμενο ανεπανάληπτο. Στην Κρήτη αναδείχθηκε απ' αρχής ικανότατος και παραγωγικότατος δικηγόρος. Συνάμα πολιτικός, δημοσιογράφος και εκδότης της ιστορικής εφημερίδας «Κήρυξ» των Χανίων.

Η σταδιοδρομία του εκεί είναι λαμπρή. Δεν είναι, όμως, και μοναδική.

6. Βλ. ό.π., σ. 343.

7. Βλ. ό.π., σ. 457.

- Τα εξαιρετικά επιτεύγματα αρχίζουν στην Αθήνα. Εμφανίζεται το 1909. Μαγεύει. Εκτόπισε μονομιάς όλον τον τότε δρώντα πολιτικό κόσμο (!!!). Στις εκλογές την 8η Αυγούστου 1910 **δεν** μετέχει. Τρίτοι φίλοι ιδιοβούλως προτείνουν την υποψηφιότητά του. Ο Βενιζέλος πληροφορείται τ' αποτελέσματα στη Λουκέρνη της Ελβετίας. Έχει εκλεγεί – **εν απουσία του** – πρώτος βουλευτής Αττικοβοιωτίας (!!!).⁸

Στην Κρήτη είχε έλθει σε ρήξη, είχε ουσιαστικά εκθρονίσει τον πρίγκηπα Γεώργιο ως Αρμοστή. Εν τούτοις κατέστησε οπαδό του τον πατέρα του εκθρονισθέντος (!).

Ο Βασιλεύς Γεώργιος του δίδει εντολή σχηματισμού κυβέρνησης. Αυτό ενώ ο Βενιζέλος διαθέτει βουλευτές **όχι πλέον των δεκαπέντε** (!!!). Του χορηγεί και εξουσία διάλυσης της βουλής.

Στις εκλογές της 28.11.1910 τα παλαιά κόμματα δεν μετέχουν διαμαρτυρόμενα κατά του βενιζελικού βασιλέα (!).⁹ Ο Βενιζέλος κατεβαίνει μόνος. Η κάλπη τον αναγορεύει κοινοβουλευτικό δικτάτορα. Αναθεωρεί ταχύτατα το σύνταγμα του 1864. Το αναθεωρηθέν Σ. 1864/1911 αποτελεί τη συνταγματική μήτρα όλων των επομένων καταστατικών μας κειμένων.

Ακολουθούν οι εκλογές της 11.3.1912. Μετέχουν πλέον όλα τα κόμματα. Ο Βενιζέλος συνεχίζει να θριαμβεύει. Εξασφαλίζει 150 έδρες. Τα παλαιά κόμματα συντρίβονται με έδρες 31 όλα μαζί (!).¹⁰

Βαλκανικοί πόλεμοι. Ανεβάζουν τον Βενιζέλο στο υψηλότερο νοητό βάθρο. Ο Γ. Βεντήρης επιγραμματικά παρουσιάζει τη βενιζελική επιδίωξη: ...«... **Η Ελλάς όφειλε να κάμει τόπο με το όπλο στο χέρι ή να αποθάνει από ασφυξία**»...¹¹ Συναφές είναι και ό,τι εκθέτει η Ζωή Μητσοτάκη ό.π. Ότι, δηλαδή, (κατά διήγηση Μουρέλου) κάποτε ο γερο - Κωστής παρατήρησε τον νεαρό και ασκούμενό του Βενιζέλο. Αυτό διότι είχε με μολυβιές του (ο Βενιζέλος) χαλάσει τον επί του τοίχου ελληνικό χάρτη. Και ο Βενιζέλος

8. Σπύρος Β. Μαρκεζίνης, *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος, 1936-1975* (Αθήνα: Πάπυρος, 1966), τ. Α' (1936-1944), σ. 106.

9. Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, «Η είσοδος του Ελευθερίου Βενιζέλου στην πολιτική ζωή της Ελλάδος και οι εσωτερικές εξελίξεις από το τέλος του 1909 ως το 1912», στο συλλογικό έργο, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* (Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1977), τ. ΙΔ', σ. 274.

10. Βλ. ό.π., σ. 277.

11. Γεώργιος Βεντήρης, *Η Ελλάς του 1910-1920* (Αθήνα: Πυρσός, 1931), τ. Α', σ. 77.

αποκρίθηκε: «... **δε χάλασα τον χάρτη. Προσπάθησα να τον διορθώσω, όπως θα διαμορφωθεί κάποια μέρα ...**»...

Μετάχει του πολέμου με τόλμη.

Εξασφαλίζει, έτσι, στην Ελλάδα τη **β ι ω σ ι μ ό τ η τ ά** της. Δηλαδή, αποκτά η χώρα την αναγκαία εδαφική και πληθυσμιακή μάζα. Αυτό με τον σχεδόν διπλασιασμό της (εδαφικά και πληθυσμιακά).

Έκτοτε και μόνον η Ελλάς δύναται να ατενίζει το μέλλον με αισιοδοξία. Μέχρι τότε αβέβαια ήταν η ελληνική προοπτική.

Το 1863 διεξάγονταν, μετά την έξωση του Όθωνος, διαβουλεύσεις προς ανάδειξη νέου ηγεμόνος. Τότε ο πολύς Λόρδος Palmerston εισηγείτο ν' αποπλισθεί η Ελλάς, να περιορισθεί σε δυνάμεις χωροφυλακής.¹² Και αυτό, βέβαια, εν όψει της στενότητας του δημοσίου ταμείου (!). Είναι άκρως πιθανό ότι, εάν είχε επικρατήσει αυτή η άποψη, τότε και η Ελλάς θα είχε ακολουθήσει την πορεία του γενναίου Μαυροβουνίου. Δια των βαλκανικών ανακατατάξεων του 20ού αιώνα θα είχε, μάλλον, παύσει ν' αποτελεί κράτος αυτεξούσιο.

• **Τον Βενιζέλο δεν χαρακτηρίζει μόνο η ικανότητα σφαιρικής σύλληψης των πραγμάτων. Τον χαρακτηρίζει και η ανεξάντλητη επιμονή του.**

Αρχομένου του Α' Παγκοσμίου Πολέμου είναι προφανής ο πρωταρχικός στόχος: να εξασφαλιστούν τα κτηθέντα δια των βαλκανικών αγώνων. Δηλαδή να κατοχυρωθεί η ελληνική **β ι ω σ ι μ ό τ η ς** και υπό το νέο γεωπολιτικό περιβάλλον. Αυτό μάλιστα που προβάλλει με τη μετάλλαξη της πολυεθνικής – πολυπολιτισμικής Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σε αμιγώς εθνικό τουρκικό κράτος. Αντιλαμβάνεται ότι εφ' εξής πας μη Τούρκος θα καθίσταται ανεπιθύμητος.

Έχουν αρχίσει οι σφαγές των Αρμενίων και γενικώτερα των χριστιανών.

Συνειδητοποιεί την ανάγκη επέμβασης προς παγίωση της εθνικής βιωσιμότητας. Συνεχίζει, δηλαδή, ό,τι πέτυχε δια των βαλκανικών αγώνων. Εύχεται, περαιτέρω, ν' αναβαθμίσει τη χώρα στο ισχυρότερο κράτος της Ανατολικής Μεσογείου. Πραγματούνεται έτσι η «**Μεγάλη Ιδέα**». Η συγκέντρωση, δηλαδή, όλων των Ελλήνων σε ενιαίο κράτος.¹³

12. Σπύρος Β. Μαρκεζίνης, ό.π., σσ. 298-299.

13. Γεώργιος Κ. Στεφανάκης, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και το Κράτος της Θεσσαλονίκης ή «το Μεγαλείον της Τόλης»* (Αθήνα: Ίδρυμα Ιστορίας Ελευθερίου Βενιζέλου – Λέσχη Φιλελευθέρων, 2006), σ. 36.

Υπογράφεται η Συνθήκη των Σεβρών (28 Ιουλίου 1920). Οι Τούρκοι είναι εκτός Κωνσταντινούπολης (!). Η τελευταία, όπως και τα Στενά, έχουν τεθεί υπό συμμαχικό έλεγχο.

Ο «Αβέρωφ» ναυλοχεί στον Βόσπορο. **Δ ι κ α ι ω μ α τ ι κ ά** εκεί κυματίζει και **πάλι** η ελληνική σημαία. Το Βυζάντιο τείνει στην ανασύστασή του (!!!). Αρχίζουν πραγματοποιούμενες οι προαιώνιες ελπίδες της φυλής.

Ουνδέποτε η μεταβυζαντινή Ελλάδα βρέθηκε σε καλλίτερη θέση (!!!).

- Τον διεθνή θρίαμβο συνέτριψε η εσωτερική αναμέτρηση της 1.11.1920.

Ο Βενιζέλος δεν εξελέγη ούτε βουλευτής (!!!). Η Ελλάδα έχασε ανέλπιστα ευκαιρία, μάλλον, μοναδική.

Πολιτική μηχανή υπήρξε ο Βενιζέλος. Εκτιμά τις συνθήκες. Αποφασίζει να εκπατρισθεί. Καλύπτει τα αντίστοιχα έξοδα με τον δεύτερο γάμο του. Νυμφεύεται την πλουσιοτάτη Έλενα Σκυλίτση-Στεφάνοβικ. Είναι ομογενής εκ Χίου εγκατεστημένη στο Λονδίνο.

Ο Βενιζέλος «κόβει» με τα Χανιά. Γίνεται πολίτης του κόσμου. Είναι διεθνώς καταξιωμένος. Αποδίδεται στον Clemenceau η φράση: «Δίπλα του ο Οδυσσεύς μοιάζει μικρό παιδάκι» (!!!).¹⁴

Επέρχεται η μικρασιατική καταστροφή. Ο Βενιζέλος, ιδιοτελών, δικηγόρος, καλείται, να κατεδαφίσει το έργο του (!!!). Να τροποποιήσει – καταργήσει τη Συνθήκη των Σεβρών (!!!). Να συνάψει νέα συνθήκη ειρήνης με την Τουρκία. Η συμφωνία υπογράφεται στη Λωζάνη την 24 Ιουλίου 1923.

Ο Βενιζέλος γίνεται και πάλι ο περιζήτητος των Ελλήνων.

Πείθεται στις αρχές του 1924 να επιστρέψει στη χειμαζόμενη Ελλάδα ως σωτήρας. Επιστρέφει. Διαπιστώνει, όμως, και αντιδράσεις. Η παπαναστασιακή πλευρά των Φιλελευθέρων επιμένει στην άμεση έκπτωση της δυναστείας. Ο Βενιζέλος θεωρεί ότι υπό την υφιστάμενη έξαψη το πολιτειακό ζήτημα θα επιβιώσει της έκπτωσης. Διαφωνεί. Ζητά χρόνο ήρεμης ανταλλαγής απόψεων. Αυτό ώστε όλοι να πεισθούν για την αναγκαιότητα της επιδιωκόμενης μεταβολής. Να εξοβελισθούν, άρα, τα όποια προσχήματα για ανώριμη αναθέσμιση του κράτους. Αναμετράται στην Βουλή με τον Παπαναστασίου. Ο τελευταίος επιθυμεί την παραχρήμα κατάργηση της βασιλείας. Η αντιπαράθεση είναι έντονη. Ο Βενιζέλος σωριάζεται. Διαγιγνώσκεται **«καρδιακή νευρογενής αρρυθμία»**.

14. Charles Personaz, *Venizélos: Le fondateur de la Grèce moderne* (Paris: Bernard Gioanangeli, 2008).

Η αρρυθμία υπήρξε *deus ex machina*. Αποφεύγεται η σύγκρουση των δύο – τότε – μερίδων των Φιλελευθέρων.

Την 10 Μαρτίου 1924 ο Βενιζέλος επιστρέφει στο Παρίσι. Στις 12 του μηνός ο Παπαναστασίου ορκίζεται πρωθυπουργός. Καλεί ως υπουργό της Εθνικής Οικονομίας τον Αριστομένη Μητσοτάκη, πρώτο ανιψιό του Βενιζέλου, γιο της αδελφής του Κατίγκως.

- Ο Παπαναστασίου ρίχνει **γέφυρα**. Επιθυμεί να προσεγγίσει τον Μεγάλο Αρχηγό. Ο Βενιζέλος δεν το εισέπραξε έτσι. Καταλογίζει στον ανιψιό απρέπεια. Ότι ορκίσθηκε χωρίς να τον ρωτήσει. **Ο Βενιζέλος έχει άδικο, υπό τα μέσα της εποχής – καθ' οδόν προς το Παρίσι – ήταν απρόσιτος την 12 Μαρτίου.**

Αλλά ο Βενιζέλος και σφαλλόμενος παραμένει Βενιζέλος.

Διάχυτη στην οικογένεια ήταν η στενοχώρια. Η Κατίγκω, μητέρα της γιαγιάς μου, έμενε με την κόρη της στο σπίτι του παππού μου, από του 1920, στην Αθήνα. Θαύμαζε τον αδελφό της, αγαπούσε τον γιο της. Ο Αριστομένης αντεπετέθη. Επικαλέσθηκε τη διαδοχή του Κωστή Μητσοτάκη. Αντέταξε στον Βενιζέλο ότι ήταν απλώς γαμπρός στην οικογένεια (Μητσοτάκη).¹⁵

- Ο Αριστομένης παρεγνώρισε το κρίσιμο. Ότι, δηλαδή, ο Βενιζέλος αφετηριακά στηρίχθηκε στον πατέρα του, στον γερο - Κωστή. Όμως στη συνέχεια έβγαλε φτερά δικά του. Και ήταν αυτά τεράστια. Έγινε ο κορυφαίος της Ελλάδας. Έγινε πολιτικός πρωταγωνιστής διεθνούς επιπέδου.

Ο Αριστομένης ήταν πείσμων και γενναίος. Επολιτεύετο κατά του Βενιζέλου στα Χανιά (!!!). Έχανε μονίμως. Μια φορά μόνον εξελέγη γερουσιастής. Οι σχέσεις βελτιώθηκαν αργά, μετά το 1930.

Η σύγκρουση με τον Αριστομένη ψύχρανε τις σχέσεις του Βενιζέλου με την οικογένεια Μητσοτάκη. Ο αδελφός του Αριστομένη, Κυριάκος, σεβόμενος τις απόψεις του αδελφού του υπήρξε πιστός στον Αρχηγό και θύμα της διαμάχης. Ήταν και βουλευτής των Φιλελευθέρων στις εκλογές της 15.5.1915, όπως και στη «Βουλή των Λαζάρων», που συγκροτήθηκε δοξαστικά με την επιστροφή του Βενιζέλου στην Αθήνα το 1917 κατά την επανένωση του κράτους.

15. Γεώργιος Κ. Στεφανάκης, *Αποστασίας Ανατομή* (Αθήνα: Σιδέρης, 2019), β' έκδοση, σ. 27, υποσημ. 15.

Ο Βενιζέλος ανήλθε στην πρωθυπουργία επτά φορές (!!!). Ουδέποτε κάλεσε, ως υφυπουργό έστω, τον Κυριάκο.

- Δεν ήταν αδιάφορος ο Βενιζέλος, ως προς τις ανάγκες των συγγενών του. Αντιθέτως. Βοηθούσε ποικιλοτρόπως. Ανέκαθεν, όμως, είχε συνείδηση της εξαιρετικής υπεροχής του. Αξιούσε τη συνακόλουθη απόσταση. Ο αντίλογος, με το πέρασμα μάλιστα των χρόνων **δεν** ήταν ευπρόσδεκτος. Ούτε από πολιτικούς συνεργάτες ούτε, πολύ μάλλον, από συγγενείς. Ο Βενιζέλος ήταν προς τους συνομιλητές του συχνά απόλυτος. Ακόμη και όταν επρόκειτο για τους επιτελείς του. Στην Οικουμενική Κυβέρνηση του 1926 υπό Αλ. Ζαΐμη, υφυργός Οικονομικών ήταν ο Γεώργιος Καφαντάρης υπό τις ευλογίες του Βενιζέλου. Ο τελευταίος διαρκώς υποδείκνυε το πρακτέο δι' επιστολών του. Ο Καφαντάρης, ζήτησε, κάποτε, συνολική έγκριση της πολιτικής του. Ο Βενιζέλος αρνήθηκε. Τότε, ο Καφαντάρης παραιτήθηκε. Με πίκρα έκδηλη είπε: «... **Ας το πάρη, βρε αδερφέ, (ο Βενιζέλος) το κόμμα του, να το κάμη ό,τι θέλει ...**»...¹⁶

Ακόμη περισσότερο, μετά το κίνημα του '35, ήταν στο Παρίσι τσακισμένος ψυχικά. Τελούσε υπό το βάρος των φίλων του αποτάκτων. Αυτών, δηλαδή, που τον ακολούθησαν και a priori εστερούντο των προς το ζην. Ήταν και καταδικασμένος σε θάνατο. Παρά τούτα απευθύνει την από 11 Μαρτίου 1936 επιστολή προς «**φίλιτον Αλέκο**» (Ζάννα). Αναφέρεται στον Θεμιστοκλή Σοφούλη, αρχηγό τότε του Κόμματος Φιλελευθέρων αντ' αυτού – ουσία – και γράφει: ...«... **Εκπλήττομαι πως δεν εννοεί ο φίλος κ. Σοφούλης ότι η επιμονή του εκθέτει την σοβαρότητα τον ...**»...¹⁷

- ***Ο Βενιζέλος είχε τεράστια αυτοπεποίθηση. Και υπ' αυτήν, συγγενείς ή και φίλοι υπήρχαν, δευτερευόντως. Κυρίως, υπήρχαν: οπαδοί.***
- ***Το επίγραμμα του Πινδάρου έχει πλήρη εφαρμογή. Ομοίας αξίας δημόσιοι άνδρες αναζητούνται. Όμως, δεν ανευρίσκονται.***

16. Γρηγόριος Δαφνής, *Η Ελλάδα Μεταξύ Δύο Πολέμων, 1923-1940* (Αθήνα: Ίκαρος, 1955), τ. Α' σ. 380.

17. Φαίδων Κ. Μπουμπουλίδης (επιμ.), *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η πολιτική κατάσταση της Ελλάδος: Άγνωστα και ανέκδοτα έγγραφα των ετών 1920-1922 και 1934-1936* (Αθήνα: Λέσχη Φιλελευθέρων, 2000), τ. Α', σ. 687.

ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΒΙΡΒΙΔΑΚΗΣ

Διοικητικός Σύμβουλος του Ιδρύματος

ΑΠΟ ΤΟΝ ΓΕΡΟ-ΚΩΣΤΗ ΣΤΟΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟ ΒΕΝΙΖΕΛΟ,

ΑΠΟ ΤΟΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟ ΒΕΝΙΖΕΛΟ

ΣΤΟΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟ ΜΗΤΣΟΤΑΚΗ:

ΤΟ ΝΗΜΑ ΤΟΥ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Σχετικά με τις πολιτικές βιογραφίες ένας νέος τομέας εξειδίκευσης εμφανίζεται σε αρκετά ξένα πανεπιστήμια. Είναι το life-writing. Είναι ένα διατομεακό εγχείρημα που, κατ' αρχήν, εμπλέκει, αλλά στη συνέχεια, υπερβαίνει τις βιογραφίες. Περικλείει τα πάντα, το σύνολο της ζωής, την καθημερινότητα, το φανταστικό, τα γεγονότα. Ασχολείται με τη ζωή ατόμων, ομάδων, οικογενειών, αλλά και των θεσμών, ακόμη και των αντικειμένων. Ειδικότερα, στο πανεπιστήμιο της Οξφόρδης, το κέντρο του life-writing, έχει συμπεριλάβει έναν τομέα σχετικό με τις «ζωές των αντικειμένων» και τις σχέσεις με τις ανθρώπινες ζωές. Απομνημονεύματα, ημερολόγια, φωτογραφίες, όλα αυτά είναι μορφές του life-writing που εμπλουτίζουν τα ιστορικά στοιχεία και συνθέτουν την εικόνα των προσώπων.

Στο πατρικό σπίτι των Μητσοτάκηδων, τα παραπάνω κυριαρχούν στην ατμόσφαιρα του σπιτιού. Τα παιδιά τριών γενεών, κατεβαίνοντας τη σκάλα που συνδέει τους δύο ορόφους, βλέπουν μια τοιχογραφία με τις φιγούρες των προγόνων και «βαπτίζονται» καθημερινά με τη συνείδηση της καταγωγής τους. Κυρίαρχη η αυστηρή φιγούρα του γερο-Κωστή, του γενάρχη, που στην παιδική μας ματιά προκαλούσε δέος. Η εικόνα αυτή προηγήθηκε οποιασδήποτε ενσυνείδητης προσέγγισης μας στην ιστορία της οικογένειας. Όταν δε, με πρωτοβουλία της Ζωής Μητσοτάκη, αξιοποιήθηκε το αρχείο, που έκρυβε επί πολλά χρόνια η «Γαλαρία» στις κρύπτες της, η άγνωστη, μέχρι τότε, δραστηριότητα του Κωστή μας έκανε να νιώσουμε η αυστηρή εκείνη ματιά τι σήμαινε.

Πώς όμως αυτή η ιστορική αλληλουχία των προσώπων μετουσιώνεται σε ιδεολογία και διαχέεται στην κοινωνία μέσα από συγκεκριμένες πολιτικές επιλογές; Ο Κωστής, την εποχή εκείνη, δημιούργησε ένα προοδευτικό κίνημα μέσα στις ασφυκτικές συνθήκες της αυτοδιοικούμενης Κρήτης. Δημιούργησε ένα ριζοσπαστικό κόμμα επηρεασμένο από τις προοδευτικές ιδέες της Δυτικής Ευρώπης, το κόμμα των «Ευπολύτων».

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος διαδέχτηκε τον γαμπρό του, γερο-Κωστή Μητσοτάκη, στην ηγεσία του κόμματος, που εκείνος είχε ιδρύσει και το μετονόμασε σε Κόμμα των Φιλελευθέρων. Ήταν το κόμμα που σχεδίασε και υλοποίησε ένα πρόγραμμα οικονομικών και κοινωνικών μεταρρυθμίσεων, στις αρχές του 20ού αιώνα και το οποίο εκσυγχρόνισε τη χώρα μας. Το όραμα του Βενιζέλου στο δρόμο που χάραξε ο γερο-Κωστής, που συνίστατο στη σύγκλιση της παραδοσιακής ελληνικής κοινωνίας με τα πρότυπα των δυτικών ευρωπαϊκών κοινωνιών, ήταν, πράγματι, προϋπόθεση για να καταστεί βιώσιμο το κράτος του νεώτερου ελληνισμού. Εξέφρασε, με αποφασιστικότητα, τις στρατηγικές επιλογές μιας διαμορφούμενης παραγωγικής αστικής τάξης. Ενσάρκωσε τον ηγετικό εθνικό ρόλο που έπρεπε να διαδραματίσει η οικονομική πρωτοπορία της χώρας, στην κατεύθυνση ενός καθολικού εθνικού σχεδίου, με μια δυναμική αστική τάξη που έπρεπε και πάντα οφείλει να έχει επίγνωση των εθνικών της ευθυνών.

Το όραμα αυτό το ξαναβρίσκουμε στις μετέπειτα αστικές κυβερνήσεις, αλλά το ξαναβρίσκουμε, κατεξοχήν, στη «φιλελεύθερη» Νέα Δημοκρατία του Κωνσταντίνου Μητσοτάκη, εγγονού του γερο-Κωστή. Είναι η περίοδος, που σαν ηγέτης κόμματος εξουσίας, ο Κωνσταντίνος Κυριάκου Μητσοτάκης επιχειρεί να αναβιώσει, σαφώς επηρεασμένος από τον Βενιζέλο, αλλά και τον Κωστή, το φιλελεύθερο όραμα. Το όραμα που πίστεψε πως βαθύτατα χρειάζεται η Ελλάδα, ερχόμενος σε σύγκρουση ακόμη και με το ίδιο του το κόμμα, που τον ανέδειξε ως ηγέτη. Από την πρώτη στιγμή, θα δώσει το στίγμα του ξεκάθαρα, δηλώνοντας επιγραμματικά: «Ήμουν, είμαι και θα είμαι πάντα φιλελεύθερος». Από την πρώτη στιγμή εκπέμπει το ιδεολογικό του μανιφέστο, την «Πρόταση Ελευθερίας», και προσπαθεί να πείσει για την αντικατάσταση των παραδοσιακών μορφών διοίκησης από ένα δυναμικό μοντέλο, που θα λειτουργούσε με βάση τη φαντασία και τη δύναμη της ιδιωτικής πρωτοβουλίας

Το μεταρρυθμιστικό νήμα, που ξεκίνησε στην Κρήτη με τον γερο-Κωστή και συνεχίστηκε πανελλαδικά με τον Ελευθέριο Βενιζέλο, το ξαναβρίσκουμε πια, στα έργα και τις ημέρες της κυβέρνησης του Κωνσταντίνου Μητσοτάκη. Σήμερα δε η ρητή και έμπρακτη παραδοχή της μεταρρυθμιστικής λογικής από όλη σχεδόν την ελληνική κοινωνία αποτελεί αιτία αισιοδοξίας. Η έκπληξη, που πάντοτε καραδοκεί, κάνει την εμφάνισή της.

ΙΩΑΝΝΗΣ Κ. ΦΙΛΑΝΔΡΟΣ

Ιστορικός

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Κ. ΜΗΤΣΟΤΑΚΗΣ (1845-1898):
ΕΝΑΣ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΣΤΗΝ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΚΡΗΤΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στις 25 Μαΐου 2004 στην αίθουσα της Παλαιάς Βουλής η τότε Πρόεδρος της Βουλής των Ελλήνων κ. Άννα Ψαρούδα-Μπενάκη και ο, πρόσφατα εκλιπών, ακαδημαϊκός Κωνσταντίνος Σβολόπουλος παρουσίασαν το βιβλίο της Ζωής Μητσοτάκη με τον τίτλο *Κωνσταντίνος Κ. Μητσοτάκης: Στην Αυγή της Κρητικής Ελευθερίας, 1868-1898*. Ήταν η πρώτη και μοναδική ως τώρα βιογραφία για έναν «ξεχασμένο» ηγέτη του ελληνικού φιλελευθερισμού και του κρητικού αλυτρωτισμού του 19ου αιώνα. Το βιβλίο προλογίζει ο εγγονός και συνονόματος του βιογραφούμενου, πρώην πρωθυπουργός Κωνσταντίνος Κυριάκου Μητσοτάκης. Ο πρόλογός του περιέχει μια χρήσιμη ιδεολογικά και μεθοδολογικά αποστροφή, η οποία μας βοηθάει να ξεκλειδώσουμε συμπεριφορές σε επίπεδο νοοτροπίας. Γράφει λοιπόν:

«Από την πλευρά μου, θα ήθελα να κάνω μια κατάθεση ψυχής και να αποτίσω φόρο τιμής στον άνθρωπο που χάραξε το δρόμο και σε μας τους κατιόντες. Σε κείνον που, πάνω απ' όλα, μας δίδαξε την αξία της προσφοράς στον δημόσιο βίο. Στα βήματά του περπάτησε ο μεγάλος Ελευθέριος Βενιζέλος, αλλά και όσοι πορεύτηκαν με τον Εθνάρχη και όσοι, στη συνέχεια, ακολούθησαν. Εκείνος που παρέδωσε τη σημαία των Φιλελευθέρων εμπνέοντας και όλες τις μετέπειτα γενιές, μέχρι και σήμερα. Έναν αιώνα και παραπάνω μετά, η ιδεολογία αυτή δικαιώνεται και καταξιώνεται ως η μόνη, που εξυψώνει τον άνθρωπο και υπηρετεί τον πολίτη».¹

Στη δεύτερη έκδοση του βιβλίου του κ. Γεώργιου Κ. Στεφανάκη *Αποστασίας Ανατομή*, έχει προστεθεί μια σύντομη ενότητα για τον Κωνσταντίνο Κων-

1. Ζωή Μητσοτάκη, *Κωνσταντίνος Κ. Μητσοτάκης: Στην Αυγή της Κρητικής Ελευθερίας, 1868-1898* (Αθήνα: Παπαζήσης, 2004), σ. 18.

σταντίνου Μητσοτάκη, η οποία δεν υπήρχε στην πρώτη έκδοση.² Με την προσθήκη αυτή αποκαθίσταται μια ιστορική αδικία κατά τον συγγραφέα. Ο ρόλος του παράπεσε και οι αναφορές σ' αυτόν σπάνιες, μετρημένες στα δάχτυλα του ενός χεριού. Σταχυολογούμε χαρακτηριστικά το κείμενο του Πόλιου Ετεοκρή, ψευδώνυμο του Χρίστου Προυκάκη³ και το άρθρο του δημοσιογράφου – λογοτέχνη Κυριάκου Μητσοτάκη στην εφημερίδα *Πειραιϊκός Κόσμος των Αθηνών*⁴ κατά τις δεκαετίες του 1950 και του 1960 αντίστοιχα. Λίγες δεκαετίες αργότερα, το 1998, σε αφιέρωμα της χανιώτικης εφημερίδας *Χανιώτικα Νέα* για την Επανάσταση του 1897 ο Χαράλαμπος Μπουρνάζος διαπραγματεύθηκε τη συμμετοχή του Κ. Κ. Μητσοτάκη σ' αυτήν.⁵

Το 1937 με απόφαση του Δημοτικού Συμβουλίου της πόλης των Χανίων δόθηκε το όνομά του σε έναν από τους δρόμους της πόλης. Το σύντομο βιογραφικό της ονοματοδοσίας έγραφε:

«Μητσοτάκης Κωνσταντίνος (1845-1898). Πολιτευόμενος και δημοσιογράφος εκ Κυδωνίας, διατελέσας πληρεξούσιος το 1878 και μετά ταύτα, ότε και ηγήθη του κόμματος των Ξυπολήτων (Φιλελευθέρων)».⁶

Ο Κωνσταντίνος Κ. Μητσοτάκης (αναφέρεται επίσης ως Κωστής Μητσοτάκης ή γερο-Κωστής) απεβίωσε στις 12 Φεβρουαρίου 1898. Δύο χρόνια πριν, λόγω των σφαγών του Μαΐου του 1896 στα Χανιά, είχε καταφύγει οικογενειακώς, αρχικά, στη Σύρο και, κατόπιν, στην Αθήνα. Φιλοξενήθηκε στο σπίτι της αδελφής του, της Κατίγκως, που βρισκόταν στη γωνία Πανεπιστημίου και Λυκαβηττού. Εκεί προσβλήθηκε από κρυολόγημα και σε σύντομο

2. Γεώργιος Κ. Στεφανάκης, *Αποστασίας Ανατομή* (Αθήνα: Σιδέρης, 2019), β' έκδοση, σσ. 25-29.

3. Πόλιος Ετεοκρής, «Ο Γερω-Κωστής Μητσοτάκης: Οι αγώνες του υπέρ της Κρήτης», *Κήρυξ*, 1954 στο Λάμπης Προυκάκης, *Μνήμη Χρίστου Ι. Προυκάκη, 1896-1956* (Αθήνα: Επιστημονικές εκδόσεις «Γρηγόριος Παρισιάνος», 1992), σσ. 112-117.

4. Κυριάκος Μητσοτάκης, «Κωνσταντίνος Μητσοτάκης: Ο ιδρυτής του Κόμματος των Φιλελευθέρων και χειραγωγός του Μεγάλου Εθνάρχου», στο *Πειραιϊκός Κόσμος των Αθηνών*, 1964.

5. Χαράλαμπος Μπουρνάζος, «Μορφές της Επανάστασης: Κωστής Κωνστ. Μητσοτάκης», στο αφιέρωμα «Επανάσταση 1897: Η Κρήτη στις φλόγες», *Χανιώτικα Νέα*, 14 (17/3/1998), σ. 10 (50).

6. Βασίλειον της Ελλάδος-Δήμος Χανίων, *Ονομασίοι των οδών, πλατειών κ.λπ της πόλεως Χανιά* (Αθήνα: Τυπογραφείο Ελλήνων Επιστημόνων, 1938), σ. 46.

χρονικό διάστημα πέθανε από καρδιά.⁷ Η κηδεία του έγινε δημοσία δαπάνη στο Α΄ Νεκροταφείο Αθηνών σε τάφο που παραχώρησε η ελληνική κυβέρνηση και ο Δήμος Αθηναίων. Η είδηση του θανάτου του απασχόλησε το ενδιαφέρον του αθηναϊκού τύπου. Η *Εφημερίς των Αθηνών* δημοσίευσε τον επικήδειο του Γενικού Πρόξενου Νικόλαου Γεννάδη και το συλλυπητήριο τηλεγράφημα του Ι. Σφακιανάκη, προέδρου της Κρητικής Συνέλευσης, προς τη χήρα⁸ ενώ η εφημερίδα *Εμπρός* φιλοξένησε τη νεκρολογία του Παύλου Βλαστού, φίλου και συνεργάτη του Κ. Μητσοτάκη στην εφημερίδα *Λευκά Όρη*. Το κείμενο αυτό, το οποίο είναι η πρώτη κύρια πηγή των βιογραφικών του στοιχείων, τελείωνε με το εξής σημαντικό:

«[...] οι πρωτοστατήσατες κατά την επανάστασιν του 1896 και εν τη επαναστάσει την διατρέχουσαν σήμερον, είνε κατά το πλείστον μαθηταί του. Το πρόγραμμα του Μητσοτάκη ήτο μακράν του κοιναίου και τυφλή υποταγή εις τα κελεύσματα των αντιπροσώπων της Ελληνικής Κυβερνήσεως εν Κρήτη ων ήτο ο εκάστοτε απαραίτητος σύμβουλος».⁹

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος δεν παρευρέθηκε στην κηδεία του, κάτι που δεν πρέπει να μας εκπλήσσει, αν αναλογιστούμε τις αντικειμενικές δυσκολίες της εποχής και αν σκεφτούμε επίσης πως δεν ήταν ούτε στην κηδεία της μητέρας του και του αδελφού του Αγαθοκλή στη Μήλο, το 1896.¹⁰ Γνωρίζουμε, ωστόσο, πως ταξίδεψε από τα Χανιά στην Αθήνα στα τέλη Φεβρουαρίου, οπότε κατά πάσα πιθανότητα παρακολούθησε τη συνεδρίαση της Βουλής των Ελλήνων, στις 20 Φεβρουαρίου 1898, η οποία τίμησε τον Κ. Μητσοτάκη αναγνωρίζοντας τους «ανά τα όρη και τας Συνελεύσεις της Κρήτης» ένοπλους και ειρηνικούς πολιτικούς αγώνες του. Η Βουλή, μάλιστα, ψήφισε νομοσχέδιο για την παροχή βοήθηματος στην οικογένειά του, απόφαση που πάρθηκε

7. Βλ. Στέλλα Μητσοτάκη, *Συνέντευξη στον Ι. Γ. Μανωλικάκη*, στο Γιάννης Μανωλικάκης, *Ελευθέριος Βενιζέλος: Η άγνωστη ζωή του* (Αθήνα: Γνώση, 1985), σσ. 161, 164-165.

8. Βλ. *Εφημερίς*, Φεβρουάριος 1898.

9. Βλ. *Εμπρός*, 15/2/1898.

10. Βλ. Ελένη Δαλαμπίρα, *Προγονικό* (Αθήνα: αυτοέκδοση, 1988), σσ. 110-113. Βλ. επίσης Ελένη Δαλαμπίρα, *Επιστολή στον Κ. Μητσοτάκη*, 1 Ιουλίου 1991, στο Αρχείο Κωνσταντίνου Μητσοτάκη, Ίδρυμα «Κωνσταντίνος Κ. Μητσοτάκης» [στο εξής: AKM], Κουτί 701/4.

ομόφωνα τόσο από τον πρωθυπουργό Αλέξανδρο Ζαΐμη όσο και από τον Θ. Δηλιγιάννη, ο οποίος στήριζε την κυβέρνηση.¹¹ Θα πρέπει να τονιστεί η ιδιαιτερότητα της πράξης αυτής, καθώς αφορούσε αγωνιστή, που έζησε εκτός των τότε ορίων της ελληνικής επικράτειας.

ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΗΣΥΧΙΕΣ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑ ΠΡΟΑΠΑΙΤΟΥΜΕΝΑ

Το ερώτημα, επομένως, είναι το πού οφείλεται το γεγονός πως ο Κωνσταντίνος Κωνσταντίνου Μητσοτάκης διέφυγε της ιστοριογραφίας παρά την ομολογημένη σημασία τόσο της προσωπικότητας όσο και της πολιτικής του δράσης. Η αλήθεια είναι πως οι ιστορικοί μελετούν το παρελθόν τις περισσότερες φορές υπό το βάρος των νικητών. Στην περίπτωση μας έχουμε μια διπλή σύμπτωση. Η έλξη, η χαρισματική γοητεία και τα κατορθώματα του Ελευθέριου Βενιζέλου επισκίασαν την κρητική πολιτική ελίτ και όχι μόνο.¹² Μας ενδιαφέρει η δράση του Ε. Βενιζέλου και παραβλέπουμε το μωσαϊκό των υπόλοιπων πρωταγωνιστών της πολιτικής ζωής.¹³ Επιπλέον, η περίοδος από την Κρητική Επανάσταση του 1866-1869 ως την Κρητική Πολιτεία αποτελεί ένα κατεξοχήν ιστορικό παράδειγμα, το οποίο είναι υποφωτισμένο εξαιτίας των επαναστατικών γεγονότων που βρίσκονται στα άκρα του, που, δικαιολογημένα, ερμηνεύονται ως σταθμοί στην πορεία της Κρήτης προς την ένωση με το ελληνικό βασίλειο.¹⁴

11. Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής, *Πρακτικά Συνεδρίασης 15*, 20 Φεβρουαρίου 1898.

12. Βλ. Γιάννης Κοκκινάκης, «Η ιστοριογραφία του νικητή και το κίνημα του Θερίσου: Προϋποθέσεις και αποτελέσματα της βενιζελικής πολιτικής», στο Γεώργιος Μανουσάκης – Βάλια Βαρουχάκη (επιμ.), *Θέρισσον 1905: 100 χρόνια* (Χανιά: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος», 2009), σσ. 427-439.

13. Ενδεικτικά βλ. Νικόλαος Ε. Παπαδάκης (επιμ.), *Ελευθέριος Βενιζέλος: Η διαμόρφωση της πολιτικής σκέψης του* (Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων – Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος», 2014)· Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *Αναφορές στον Ελευθέριο Βενιζέλο* (Αθήνα: Καστανιώτης, 2014)· Νικόλαος Ε. Παπαδάκης, *Ελευθέριος Βενιζέλος: Ο άνθρωπος, ο ηγέτης - βιογραφία* (Αθήνα: Εστία – Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος», 2017)· Θάνος Βερέμης, *Ελευθέριος Βενιζέλος: Ο οραματιστής του εφικτού* (Αθήνα: Μεταίχμιο, 2017).

14. Βλ. Ιωάννα Διαμαντούρου, «Ο υπόδουλος ελληνισμός από το 1833 ως το 1881:

Για να κατανοήσουμε τον Κ. Μητσοτάκη πρέπει να ικανοποιηθούν δύο μεθοδολογικά προαπαιτούμενα. Πρώτον, η σύνδεση της μεμονωμένης περίπτωσης με θεωρητικούς προβληματισμούς για την ερμηνεία της κοινωνίας. Δεύτερον, μια συνολική θεώρηση, η ένταξη δηλαδή του μεμονωμένου σε αλληλουχίες γεγονότων της μακράς διάρκειας του ιστορικού χρόνου. Το ζητούμενο είναι οι όροι διαμόρφωσης των πολιτικών ταυτοτήτων και των κομματικών παρατάξεων, που δεν είναι παρά ένας τρόπος ερμηνείας του κοινωνικού γίνεσθαι και του φαινομένου της εξουσίας.

Βασικοί άξονες σε αυτό είναι οι σχέσεις χριστιανών και μουσουλμάνων και οι συνθήκες που δημιουργούν το υλικό υπόβαθρο της ζωής. Από τον 18ο αιώνα και μετά η κεντρική οθωμανική διοίκηση ευνόησε την αύξηση της επιρροής του ντόπιου μουσουλμανικού στοιχείου.¹⁵ Βασική παράμετρος της κοινωνίας, στην οποία ανδρώθηκε και έδρασε ο Κ. Μητσοτάκης, ήταν ο εθνοθρησκευτικός ανταγωνισμός των μουσουλμανικών και χριστιανικών πληθυσμών τόσο στην πολιτική όσο και στην οικονομική ζωή της Κρήτης. Ο αλυτρωτισμός υπό το πρίσμα της εθνικής ιδεολογίας και της ένωσης οθωμανικών επαρχιών με την Ελλάδα ήταν μια δεύτερη βασική παράμετρος.¹⁶ Ο Κ. Μητσοτάκης ανήκε στον φιλελεύθερο χώρο. Δεν είχε, ωστόσο, ταξιδέψει ποτέ στη δυτική Ευρώπη ούτε είχε συστηματική επικοινωνία με τις φιλελεύθερες αναζητήσεις της ευρωπαϊκής διανόησης. Ο φιλελευθερισμός του προέκυπτε από την εμπειρική διάσταση της πραγματικότητας και από την προώθηση του εθνικού θέματος. Το ερώτημα είναι τί είδους φιλελεύθερος ήταν.

Οι ιδέες του εθνικισμού άσκησαν μεγάλη επιρροή στον 19ο αιώνα. Είναι λάθος όμως να περιοριζόμαστε μόνο στην επαναστατική του εκδοχή και να αμελούμε τα μεταρρυθμιστικά του αιτήματα, όπως την αυτονομία, την ελευθεροτυπία, την αναγνώριση της γλώσσας, την προστασία της ατομικής ιδιοκτησίας, την εγγύηση της θρησκευτικής ελευθερίας. Ο 19ος αιώνας

Κρήτη», στο συλλογικό έργο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* (Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1977), τ. ΙΓ', σσ. 408-416.

15. Βλ. Γιάννης Σπυρόπουλος, *Οθωμανική διοίκηση και κοινωνία στην προεπαναστατική δυτική Κρήτη: Αρχαιακές μαρτυρίες, 1817-1819* (Ρέθυμνο: ΓΑΚ-Αρχαία Ν. Ρεθύμνης, 2015).

16. Έλλη Σκοπετέα, *Το «πρότυπο βασίλειο» κα η Μεγάλη Ιδέα* (Αθήνα: Πολύτυπο, 1988)· Βίκυ Καραφουλίδου, «Της μεγάλης ταύτης ιδέας»: Όψεις της εθνικής ιδεολογίας, 1770-1854 (Αθήνα: Πόλις, 2018).

μας δίνει παραδείγματα τέτοιων μεταλλαγών.¹⁷ Επιπλέον, η Κρήτη είναι ένα τέτοιο παράδειγμα, καθώς συντρέχουν ταυτόχρονα τρεις παράγοντες: είναι μια οθωμανική επαρχία με προβληματική διοίκηση, είναι μια νησιωτική οντότητα με ισχυρό ενωτικό κίνημα και είναι, τέλος, βασικός μοχλός ανακίνησης του Ανατολικού Ζητήματος.¹⁸ Το ενωτικό κίνημα γίνεται μόνιμη εστία επαναστατικότητας και, συνακόλουθα, παράγοντας μιας κουλτούρας εξέγερσης ιδίως μετά το 1830, όταν η Κρήτη απέτυχε να ενσωματωθεί στα σύνορα του νεοσύστατου ελληνικού κράτους.

Ωστόσο, η αφετηρία της μακράς «εποχής των επαναστάσεων» για την Κρήτη θα πρέπει να τοποθετηθεί στο 1770 με απόληξη το 1913.¹⁹ Η Κρήτη ήταν επαρχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ενός θεοκρατικού καθεστώτος, που κατά τον «μακρύ» 19ο αιώνα επιχειρούσε να ισορροπήσει μεταξύ των εσωτερικών πιέσεων των εθνικών κινημάτων και των εξωτερικών πιέσεων των Μεγάλων Δυνάμεων με σκοπό τη διαφύλαξη της εσωτερικής τάξης και της εδαφικής της ακεραιότητας. Η κρητική κοινωνία ήταν κατεξοχήν αγροτική, κλειστή, νησιωτική και επίσης ανομοιογενής θρησκευτικά με σχεδόν σταθερή σχέση χριστιανών προς μουσουλμάνους 3 προς 1.

Ο ΟΡΓΑΝΙΚΟΣ ΝΟΜΟΣ ΤΟΥ 1868: ΑΛΛΑΓΗ «ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΟΣ»

Μετά τον Κριμαϊκό Πόλεμο (1853-1856) και το Συνέδριο του Παρισιού το 1856 οι Δυνάμεις εγγυήθηκαν την ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και αυτή από την πλευρά της εξέδωσε το αυτοκρατορικό διάταγμα της 18ης Φεβρουαρίου 1856, το περίφημο *Hatt-i-humayun*. Το διάταγμα αυτό καθιέρωνε την αρχή της ανεξιθρησκείας όλων των θρησκευτικών κοινοτήτων της Αυτοκρατορίας και επαγγέλλόταν την ίση μεταχείριση μωαμεθανών και μη. Στην πράξη δεν εφαρμόστηκαν οι όροι του διατάγματος και μετά το

17. Βλ. Richard J. Evans, *Η επιδίωξη της ισχύος: Ευρώπη, 1815-1914* (Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2018), σσ. 205-215.

18. Ευάγγελος Κωφός, *Η Ελλάδα και το Ανατολικό Ζήτημα, 1875-1881: Από τις επαναστάσεις Βοσνίας-Ερζεγοβίνας στην ενσωμάτωση της Θεσσαλίας* (Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 2001).

19. Πασχάλης Μ. Κυτρομηλίδης, «Επαναπροσεγγίσεις στις κρητικές επαναστάσεις», στο Θεοχάρης Δετοράκης – Αλέξης Καλοκαιρινός (επιμ.), *Η τελευταία φάση του Κρητικού Ζητήματος* (Ηράκλειο: Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, 2001), σσ. 11-14.

«Κίνημα του Μαυρογένη» το 1858 ακολούθησε η Κρητική Επανάσταση του 1866-1869, η οποία είχε μεγάλες θυσίες για τον ορθόδοξο πληθυσμό του νησιού. Παρά την αποτυχία της επανάστασης, όμως, η ευρωπαϊκή πίεση, που δέχτηκε η Οθωμανική Αυτοκρατορία, την ανάγκασε να παραχωρήσει έναν ειδικό διοικητικό κανονισμό, που έμεινε γνωστός ως ο Οργανικός Νόμος του 1868.

Ο Οργανικός Νόμος εγκαινίασε μια νέα περίοδο στην Κρήτη, καθώς προέβλεπε τη συμμετοχή χριστιανών στον διοικητικό μηχανισμό και στη σύνθεση των δικαστηρίων, την ισότιμη χρήση της ελληνικής γλώσσας και την εκλογή Γενικής Συνέλευσης με νομοθετικές αρμοδιότητες τοπικού χαρακτήρα, όπως συγκοινωνία, δημόσια έργα και εκπαίδευση υπό την προϋπόθεση ότι οι αποφάσεις θα επικυρώνονταν από τον Γενικό Διοικητή και την οθωμανική αρχή. Η Γενική Συνέλευση είχε μεικτή σύνθεση από τις δύο εθνοθρησκευτικές κοινότητες του νησιού, εκλεγόμενη έμμεσα από τους κατά τόπους δημογέροντες και προβλεπόταν να συνέρχεται 40 μέρες ετησίως σε κλειστές συνεδριάσεις. Στα πρώτα χρόνια, η Συνέλευση λειτούργησε υποτυπώδως, αλλά στη συνέχεια η λειτουργία της υπονομεύτηκε ενώ, ταυτόχρονα, έγινε πεδίο κομματικής αντιπαράθεσης.²⁰ Ανέδειξε επίσης τη δυναμικότητα του χριστιανικού στοιχείου ως φορέα προοδευτικότητας.

Αυτό είναι το πλαίσιο στο οποίο ο Κ. Μητσοτάκης φθάνει στα Χανιά στις αρχές της δεκαετίας του 1870. Γεννημένος, κατά πάσα πιθανότητα, το 1845, στη Μονεμβασιά από πρόσφυγες γονείς, που είχαν καταφύγει εκεί κατά την «Επανάσταση του Χαιρέτη» το 1841, μετακομίζει αργότερα στην Αθήνα. Αποφοίτησε από το Α' Γυμνάσιο Αθηνών στην Πλάκα και το 1863 γράφτηκε στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Το 1864 μεταπηδά στη Νομική Σχολή από την οποία αποφοίτησε το 1870.²¹ Στην αρχή εργάστηκε ως διδάσκαλος στη σχολή Χανίων και το 1878 εκλέχτηκε πληρεξούσιος Κυδωνίας στη Γενική Συνέλευση, μαζί με άλλους νεαρούς επιστήμονες που είχαν σπουδάσει στην Ελλάδα. Παράλληλα με την παραδοσιακή ελίτ αναπτύχθηκε μια νέα ανερχόμενη και αυτοπροσδιοριζόμενη ελίτ, νέοι κατά κανόνα, οι οποίοι ήταν φορείς πανεπιστημιακής μόρφωσης και αστικής κουλτούρας, η οποία αμφισβητούσε τις παγιωμένες νοοτροπίες και διεκδικούσε να διαταράξει τις ισορροπίες προς όφελός της.

20. Κάλλια Καλλιτάκη-Μερτικοπούλου, *Ελληνικός αλτρωτισμός και οθωμανικές μεταρρυθμίσεις: Η περίπτωση της Κρήτης, 1868-1877* (Αθήνα: Εστία, 1988).

21. Βλ. Ζωή Μητσοτάκη, *ό.π.*, σσ. 55-69.

Η ΣΥΜΒΑΣΗ ΤΗΣ ΧΑΛΕΠΑΣ, 1878:
«ΚΑΘΕΣΤΩΤΙΚΟΣ» ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΣ

Στα μέσα της δεκαετίας του 1870 το Ανατολικό Ζήτημα βρέθηκε σε μια νέα φάση όξυνσης.²² Η επανάσταση της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης το 1875-1876, η παρέμβαση της Σερβίας και ο ρωσο-τουρκικός πόλεμος το 1877-1878 προκάλεσαν αναστάτωση στην Κρήτη. Ο Γενικός Διοικητής Ρεούφ πασάς διέλυσε τη Γενική Συνέλευση προκαλώντας την αντίδραση των χριστιανών για την καταπάτηση των όρων του Οργανικού Νόμου. Στους εξεγερθέντες πρωταγωνίστησαν ο Χριστόφορος Αργυράκης από το Ηράκλειο και ο Κ. Μητσοτάκης από τα Χανιά. Ο Ρεούφ πασάς εγκαινιάζοντας τακτική εκφοβισμού, αυθαίρετα, συνέλαβε τους δύο νεαρούς πολιτικούς. Και οι δύο μεταφέρθηκαν στην Κωνσταντινούπολη. Ο Κ. Μητσοτάκης κλείστηκε στη φυλακή του Ταρσανά και βασανίστηκε.²³ Η σύλληψή του προκάλεσε αντιδράσεις στους οπαδούς του στα Χανιά, οι οποία οργάνωσαν συλλαλητήριο στην πλατεία του Διοικητηρίου. Οι αντιδράσεις ανάγκασαν τον Γενικό Διοικητή να υποχωρήσει και να ζητήσει την απελευθέρωση του Μητσοτάκη, ο οποίος αποβιβάστηκε στα Χανιά στις 24 Σεπτεμβρίου 1876.

Ενάμιση χρόνο περίπου αργότερα ο Κ. Μητσοτάκης, μετά την εισβολή του ελληνικού στρατού στη Θεσσαλία και το νέο κύμα εξεγέρσεων στην Κρήτη, θα πρωταγωνιστήσει στο ψήφισμα της 3ης Φεβρουαρίου 1878 στην Αργυρούπολη, το οποίο ζητούσε από τις Μεγάλες Δυνάμεις να παρέμβουν και να δώσουν λύση στο Κρητικό Ζήτημα.²⁴ Δεν θα εμβριθύνουμε εδώ στη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου και στο Συνέδριο του Βερολίνου. Σε ό,τι αφορά την Κρήτη η Υψηλή Πύλη υποχρεώθηκε να εφαρμόσει αυστηρά τον Οργανικό Νόμο του 1868 με τις απαραίτητες τροποποιήσεις. Αυτό επικυρώθηκε με τη Σύμβαση της Χαλέπας στις 9 Νοεμβρίου 1878.²⁵ Στη Χαλέπα εκ μέρους της

22. Βλ. Ευάγγελος Κωφός, ό.π. Βλ. επίσης Eduard Driault, *Το Ανατολικό Ζήτημα: Από τις αρχές έως τη Συνθήκη των Σεβρών* (Αθήνα: Κάτοπτρο-Ιστορητής, 1997), τ. Α', κεφ. 7.

23. Βλ. Κάλλια Καλλιτάκη-Μερτικοπούλου, ό.π., σσ. 291-295.

24. Βλ. Ζωή Μητσοτάκη, ό.π., σ. 97.

25. Υψηλόν Αυτοκρατορικών Φιρμάνιον, *Η εν Χαλέπα Σύμβασις*, 9 Νοεμβρίου 1878, στο Κρητικός Κώδιξ, τχ. Α', Χανιά, 1893, σσ. 36-39. Αναπαράγωγή της Σύμβασης της Χαλέπας υπάρχει στο ΑΚΜ, ενότητα «Ρίζες».

Γενικής Συνέλευσης συγκεντρώθηκαν 11 χριστιανοί Κρήτες αντιπρόσωποι, ένας εκ των οποίων ήταν ο Κ. Μητσοτάκης.

Η Σύμβαση της Χαλέπας ήταν ο νέος καταστατικός χάρτης της Κρήτης. Επέφερε αξιοσημείωτες μεταρρυθμίσεις σε σχέση με τον Οργανικό Νόμο. Από τις σημαντικότερες ήταν η ενίσχυση της χριστιανικής αντιπροσώπευσης στη Γενική Συνέλευση και η καθιέρωση της ελληνικής ως μοναδικής επίσημης γλώσσας των δικαστηρίων και της Γενικής Συνέλευσης. Η δεκαετία που ακολούθησε ήταν μια περίοδος με στοιχειώδη φιλελεύθερα και κοινοβουλευτικά στοιχεία. Την εποχή αυτή παγιώθηκε μια ακόμη διαίρεση με βάση πολιτικά και κοινωνικά κριτήρια. Οι χριστιανοί της Κρήτης διαιρέθηκαν σε δύο παραταξιακές πολιτικές ομάδες, τους Φιλελεύθερους ή Ευπόλητους ή Ριζοσπάστες και τους Συντηρητικούς ή Καραβανάδες ή Μετριοπαθείς.

Η σημασία της κατανόησης της λειτουργίας των κομμάτων είναι ένα σημαντικό κλειδί για να ανακτήσουμε τις νοοτροπίες των Κρητών και τους όρους της κοινωνικής και οικονομικής δράσης.²⁶ Στη βιβλιογραφία χρησιμοποιείται ο όρος «κόμματα», χωρίς, ωστόσο, να γίνεται περαιτέρω διαπραγμάτευση. Πρόκειται για έναν όρο, ο οποίος στην ευρύτητά του δύναται να περιγράψει το κομματικό φαινόμενο της Κρήτης. Επικαλούμενος τη θεωρία των πολιτικών κομμάτων θεωρώ πως πρόκειται για κόμματα ελίτ («elite parties»). Είναι δηλαδή κόμματα, που συναρθρώνονται γύρω από επιφανείς προσωπικότητες, συντηρούνται από τη σχέση τους με την εξουσία και αναπαράγονται από αυτήν, δεν έχουν, ασφαλώς, οργανωμένες κομματικές δομές και, τέλος, έχουν κατεξοχήν πελατειακή λειτουργία, που αφορά την κατανομή θέσεων και αξιωματών στη διοίκηση.

Η αντιπαράθεση αυτή είχε ξεκινήσει ήδη από την προηγούμενη περίοδο με τον Οργανικό Νόμο. Την περίοδο 1878-1889 όμως εδραιώνονται και αναπτύσσονται τα δύο αυτά κόμματα. Η Γενική Συνέλευση ήταν ο χώρος στον οποίο εκδηλώνονταν οι κοινωνικοί, επαγγελματικοί και «ταξικοί» διαχωρισμοί των δύο παρατάξεων, που σε πολλές περιπτώσεις η ένταση της αντιπαράθεσης ήταν οξύτατη. Η διαίρεση αυτή συμπαρέσυρε και τους μουσουλμάνους πληρεξούσιους, οι οποίοι συντάσσονταν με τη μία ή την άλλη πλευρά. Ο Γενικός Διοικητής αποδεχόταν την κυριαρχία των χριστιανών και προσεταιριζόταν το κόμμα που είχε πλειοψηφήσει στις εκλογές. Αυτό ήταν το βασικό στοιχείο της κομματικής ταυτότητας. Δύσκολα μπορούμε να μιλή-

26. Μάνος Περάκης, *Το τέλος της Οθωμανικής Κρήτης: Οι όροι κατάργησης του καθεστώτος της Χαλέπας, 1878-1889* (Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2008), σσ. 91-101.

σουμε για ιδεολογικές διαφορές, πόσω μάλλον για διαφορές στον εθνικό προσανατολισμό. Η μερίδα των Συντηρητικών ήταν η νικήτρια των εκλογών τα πρώτα χρόνια και ως εκ τούτου κατείχε τις θέσεις στη διοίκηση. Οι Φιλελεύθεροι, προέρχονταν κυρίως από μέλη της νέας μορφωμένης αστικής ελίτ και λόγω της διεκδίκησης της εξουσίας ήταν πιο δεκτικοί σε μεταρρυθμιστικά αιτήματα. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος σ' ένα από τα πιο σημαντικά, αλλά παραγνωρισμένα κείμενά του, το ημιτελές δοκίμιό του για την Κρητική Επανάσταση του 1889, το οποίο δημοσιεύτηκε μόλις το 1971, περιέγραφε ως εξής το κόμμα των Φιλελευθέρων:

«[...] η μία, εκ των ζωτικωτέρων στοιχείων του τόπου εξ' υπαρχής συγκειμένη (και περιλαμβάνουσα πάντας, σχεδόν τους τότε επιστήμονας) [...] εδείκνυτο ζωηροτέρα της άλλης, εξετίθετο περισσότερον εις την μένιν της Κυβερνήσεως και δια τούτου υπ' αυτής καταδιώκετο και κατασυντρίβετο, ει και πλειστάκις πλειοψηφίσασα [...] επρωτοστάτησε και ηγωνίσθη, πάντοτε, εν τη Βουλή, υπέρ διαφόρων μεταρρυθμίσεων [...]. Η ζωηρά μερίς διεξεδίκησε μεν υπέρ αυτής τον τίτλον της προοδευτικής και φιλελευθέρας, απέδωκε δε τον της συντηρητικής εις την ετέραν [...]».²⁷

Κατά την περίοδο του καθεστώτος της Χαλέπας ο διαπραγματευτής της Σύμβασης Κ. Μητσοτάκης καθιερώνεται στην τοπική πολιτική ζωή ως ένας από τους σημαντικότερους πολιτικούς – «κοινοβουλευτικούς» ηγέτες του νησιού. Συμμετέχει σε επιτροπές, πρωταγωνιστεί στις εργασίες της Συνέλευσης και ασχολείται με ζητήματα οικονομικά, διοικητικά, νομοθετικά και φορολογικά. Μετά τις εκλογές του 1881 κυκλοφόρησε επίσης το πρώτο φύλλο της εφημερίδας του *Τα Λευκά Όρη*. Στο πρώτο φύλλο δημοσιεύεται το «μανιφέστο» της εφημερίδας: υπεράσπιση των δικαιωμάτων του λαού, οικονομικός έλεγχος του χρήματος, αποκεντρωτικό διοικητικό σύστημα, παιδεία και, κυρίως, δημοτική εκπαίδευση του λαού, μέτρα ανακούφισης της αγροτικής τάξης, αξιοκρατία στα δημόσια αξιώματα.²⁸ Σε αυτήν τη φάση ο Κ. Μητσοτάκης εγκαταλείπει την επαναστατική του ορμή και εργάζεται πλέον για την υπεράσπιση του καθεστώτος της Χαλέπας θεωρώντας ότι στη συ-

27. Γιάννης Μανωλικάκης (επιμ.), *Ελευθέριος Βενιζέλος: Η Κρητική Επανάσταση του 1889* (Αθήνα: Άπτερα, 1971), σ. 42. Πρβλ. τις σκέψεις του Κ. Μητσοτάκη για τα κόμματα, *Τα Λευκά Όρη*, 12 Αυγούστου 1881.

28. Βλ. *Τα Λευκά Όρη*, 10 Απριλίου 1881.

γκυρία αυτή αυτός είναι ο καλύτερος τρόπος εξυπηρέτησης των εθνικών επιδιώξεων, μιας και η Σύμβαση είχε εισάγει στην Κρήτη ευρωπαϊκούς θεσμούς με φιλελεύθερες επιρροές.²⁹

Στο προσωπικό πεδίο ο Κ. Μητσοτάκης παντρεύτηκε το 1880 την τρίτη κόρη του Κυριάκου Βενιζέλου, την Κατίγκω, γεννημένη στο Μεσολόγγι το 1858 ή 1859.³⁰ Απέκτησαν συνολικά οκτώ παιδιά. Το 1879 ήταν από τους πρώτους που έλαβε άδεια άσκησης του δικηγορικού επαγγέλματος. Ξεκίνησε έτσι την επαγγελματική του σταδιοδρομία και κατάφερε να αποκτήσει μια άνετη οικονομική κατάσταση και σταδιακά να αγοράσει μια μεγάλη έκταση κτημάτων στην περιοχή του Ακρωτηρίου, στο σημείο που σήμερα υπάρχουν οι τάφοι των Βενιζέλων. Το 1879 συνέστησε τον αγροτικό σύλλογο «Δήμητρα» ενώ το 1884 ίδρυσε τον Δικηγορικό Σύλλογο Χανίων.³¹ Πρώτος πρόεδρος εξελέγη ο ίδιος και γραμματέας ο Κωνσταντίνος Φούμης, γνωστός για τη στενή σχέση του με τον Ελευθέριο Βενιζέλο, για τη δημιουργία της ομάδας των «Λευκορειτών» και για τη συμμετοχή του στο Κίνημα του Θερίσου.³² Την ίδια χρονιά, στις εκλογές του Απριλίου 1884, ο Κ. Μητσοτάκης απέτυχε να εκλεγεί πληρεξούσιος. Από εκείνο το σημείο και μετά είναι εμφανής ο προβληματισμός του και η απογοήτευσή του για τον τρόπο λειτουργίας των αντιπροσωπευτικών θεσμών στην Κρήτη. Παρατηρεί ότι αυτοί υπονομεύονται από φαινόμενα αναξιοκρατίας και αγοροπωλησίας ψήφων.³³ Και καταλήγει πως το κομματικό σύστημα είναι ανίκανο να αξιοποιήσει τις πολιτικές ελευθερίες και να υπερασπιστεί τα δικαιώματα του λαού.³⁴

Στις εκλογές του 1885 για πρώτη φορά οι Φιλελεύθεροι νίκησαν πετυχαίνοντας ισχυρή πλειοψηφία. Ο Κ. Μητσοτάκης κατάφερε να επανεκλεγεί πληρεξούσιος της Κυδωνίας.³⁵ Στα τέλη της δεκαετίας του 1880, όμως, ο κομμα-

29. Βλ. το σχόλιο του Κ. Μητσοτάκη: «Εν ενί λόγῳ τα πάντα εὐρίσκονται ἐτι παρ' ἡμῖν ἐν δημιουργικῇ καταστάσει καὶ επομένως χρῆζοντα ἀναπλάσεως καὶ μεταρρυθμίσεως ἐπὶ νέων υγιῶν βάσεων», στο *Τα Λευκά Όρη*, 7 Φεβρουαρίου 1884. Βλ. επίσης *Τα Λευκά Όρη*, 1 Ιουλίου 1881.

30. Βλ. Νίκος Β. Τωμαδάκης, *Ο Βενιζέλος έφηβος* (Αθήνα: Κυδωνία, 1964), σ. 92.

31. Βλ. *Τα Λευκά Όρη*, 18 Αυγούστου 1884.

32. Ζαχαρένια Σημανδεράκη, «Πρωταγωνιστές της επανάστασης του Θερίσου: Κωνσταντίνος Μ. Φούμης», στο Γεώργιος Μανουσάκης – Βάλια Βαρουχάκη (επιμ.), ό.π., σσ. 167-177.

33. Βλ. *Τα Λευκά Όρη*, 17 Απριλίου 1884.

34. Βλ. *Τα Λευκά Όρη*, 16 Φεβρουαρίου 1885.

35. Βλ. *Τα Λευκά Όρη*, 13 Απριλίου 1885.

τισμός είχε οξύνει σε υπέρμετρο βαθμό την πολιτική ζωή.³⁶ Τον Απρίλιο του 1888 το κόμμα των Φιλελευθέρων πέτυχε ακόμη μεγαλύτερη νίκη στις εκλογές εναντίον των αντιπάλων του, γεγονός που διατάραξε το υφιστάμενο πλέγμα εξουσίας και που μοιραία, πολύ γρήγορα, οδήγησε στην κατάρρευση του καθεστώτος της Χαλέπας. Τον Απρίλιο του 1889 οι Φιλελεύθεροι νικούν ξανά στις εκλογές. Στις εκλογές αυτές εκλέγεται για πρώτη φορά ο Ελευθέριος Βενιζέλος, τον οποίο είχε χρίσει διάδοχο του ο Κ. Μητσοτάκης.³⁷ Την προηγούμενη χρονιά, το 1888, ο Κ. Μητσοτάκης είχε εκλεγεί εφέτης. Κατά συνέπεια, εξαιτίας της εκλογής του αυτής η εμπλοκή του με την πολιτική δεν μπορούσε να συνεχιστεί περαιτέρω. Παρέδωσε, ωστόσο, στον Ε. Βενιζέλο τόσο την πολιτική του πελατεία όσο και την εφημερίδα του, τα *Λευκά Όρη*, που εξέδιδε από το 1881.³⁸ Η εφημερίδα, με κάποια διαστήματα αναστολής της λειτουργίας της, κυκλοφόρησε ως το 1887 υπό τη διεύθυνση του ιδρυτή της.

Το κόμμα των Συντηρητικών πλέον ήταν υπό διάλυση και ορισμένα από τα μέλη του υπέβαλαν αιφνιδιαστικά υπόμνημα για την ένωση της Κρήτης με το ελληνικό βασίλειο. Η απροσδόκητη αυτή ενέργεια, η οποία όχι μόνο δεν είχε υποκινήθει από την κυβέρνηση του Χ. Τρικούπη, αλλά και βρήκε αντίθετη τότε την ελληνική κυβέρνηση, εκτράχυνε την πολιτική και κοινωνική ζωή στην Κρήτη.³⁹ Ένοπλες συμπλοκές ανάμεσα σε χριστιανούς και μουσουλμάνους εκδηλώθηκαν και στις πόλεις και στην επαρχία. Η Ύψηλη Πύλη αντέδρασε διορίζοντας έκτακτο Στρατιωτικό Διοικητή και επιβάλλοντας στρατιωτικό νόμο για την αποκατάσταση της τάξης. Η μεγαλύτερη συνέπεια, ωστόσο, ήταν η αναστολή των διατάξεων της Σύμβασης της Χαλέπας και η οπισθοδρόμηση στις αυθαιρεσίες της οθωμανικής εξουσίας.⁴⁰

36. Βλ. *Τα Λευκά Όρη*, 4 Μαΐου 1885.

37. Μιχάλης Ζ. Κοπιδάκης (επιμ.), *Ελευθέριος Βενιζέλος και Μαρία Ελευθερίου: Η αλληλογραφία, 1889-1890* (Αθήνα: Καστανιώτης, 2018), σσ. 180-182.

38. Λιλή Μακράκη, *Ελευθέριος Βενιζέλος, 1864-1910: Η διάπλαση ενός εθνικού ηγέτη* (Αθήνα: ΜΙΕΤ, 1992), σσ. 208-232.

39. Χαρίλαος Τρικούπης, «Αγόρευση στο κοινοβούλιο για το Κρητικό Ζήτημα», στο *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής, Συνεδριάσεις 5*, 30 Οκτωβρίου 1889, σσ. 12-18.

40. Μάνος Περάκης, ό.π., σσ. 113-130.

Δεν υπάρχουν στοιχεία για την τελευταία φάση της ζωής του Κ. Μητσοτάκη. Από το 1890 και μετά αποχώρησε από το προσκήνιο. Πρωτίτερα, όμως, είχε συμβάλει ενεργά στο να εισέλθει ως διάδοχός του στην τοπική πολιτική ζωή ο Ελευθέριος Βενιζέλος, ο οποίος στην πορεία ξεπέρασε με τις ικανότητες και τη φήμη του τα τοπικά και εθνικά σύνορα. Ο Βενιζέλος του 1910-1920 ήταν ήδη ένας Ευρωπαίος πολιτικός. Στον Κ. Μητσοτάκη απαντώνται σαφή στοιχεία του ελληνικού φιλελεύθερου εθνικισμού του 19ου αιώνα. Επιπλέον, στα γραπτά του συναντά κανείς μια εποικοδομητική κριτική για τους αντιπροσωπευτικούς κοινοβουλευτικούς θεσμούς και τους κινδύνους που επιφέρει η ακραία και χωρίς όρια κομματική πόλωση. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η συστηματική αποδελτίωση της πρώτης φάσης της εφημερίδας *Τα Λευκά Όρη* θα μπορούσε να γίνει ένα χρήσιμο εργαλείο ανάκτησης του κρητικού κοινωνικού περιβάλλοντος και μια εξαιρετική μαρτυρία της εθνικιστικής και φιλελεύθερης ιστοριογραφίας.

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ

Οι φωτογραφίες προέρχονται από το Ιστορικό Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, Λέσχη Φιλελευθέρων, το Αρχείο Κωνσταντίνου Μητσοτάκη, Ίδρυμα «Κωνσταντίνος Κ. Μητσοτάκης», το Αρχείο Γεώργιου Κ. Στεφανάκη και το Αρχείο Ιωάννη Κ. Φίλανδρου

Κωνσταντίνος Κ. Μητσotάκης

Λιμάνι Χανίων

Κωνσταντίνος Κ. Μητσοτάκης

Κωνσταντίνος Κ. Μητσοτάκης

*Αικατερίνη (Κατίγκω) Μητσοτάκη, αδελφή του Ελευθέριου Βενιζέλου,
σύζυγος του Κωνσταντίνου Κ. Μητσοτάκη*

*Μαρία Μητσοτάκη, η μεγάλη κόρη του Κωνσταντίνου Κ. Μητσοτάκη,
σύζυγος του Γεώργιου Στεφανάκη*

*Μανούσος Κούνδουρος και Κυριάκος Μητσοτάκης, ο μεγάλος γιος
του Κωνσταντίνου Κ. Μητσοτάκη*

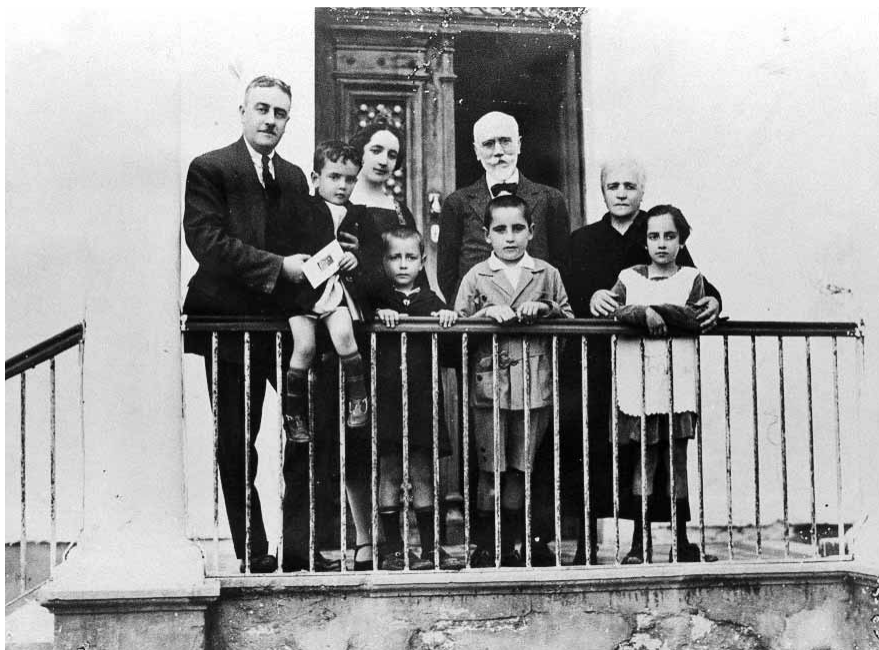
«Στη Γαλαρία κυρίαρχη η ανστηρή φιγούρα του γερο-Κωστή»

Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος

Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος

Ο Ελενθέριος Βενιζέλος, η αδελφή του Κατίγκω, ο γιος της Κυριάκος και η γυναίκα του Σταυρούλα με τα παιδιά τους Αικατερίνη (Καίτη), Κωνσταντίνο, Χαράλαμπο και Ελενθέριο στο σπίτι τους (Γαλαρία) στη Χαλέπα, 1927

Ο Σ. Βενιζέλος στο Ρέθυμνο. Περιέρχεται για προτελευταία φορά την Κρήτη. Στη λήξη της επόμενης περιόδου θ' αποβιώσει εντός του πλοίου της επιστροφής (6/2/1964)

Είναι Οκτώβριος 1963. Ο Γ. Κ. Στεφανάκης διακρίνεται αριστερά του. Είναι ο νεώτερος της φωτογραφίας και – μάλλον – ο μόνος επιζών, τότε υποψήφιος φοιτητής Νομικής. Διηγείται:

«Ο Βενιζέλος μου ζήτησε και ευχαρίστως τον συνόδευσα σ' επίσκεψη – προσκύνημα στην Μονή Αρκαδίου. Ανεπανάληπτη η εμπειρία: Φθάσαμε στο χωριό Αμνάτο. Εκεί τελείωνε η αμαξιτή οδός. Είχε ήδη βραδιάσει. Μας περίμεναν ιππείς με δανλούς αναμμένους. Ιππεύσαμε έως την Μονή. Το θέαμα ήταν υποβλητικό. Ηλεκτρικό ρεύμα δεν υπήρχε. Οι μοναχοί είχαν καταλάβει τα κλιμακοστάσια κρατώντας αναμμένα κεριά.

Ο Διονύσιος, ηγούμενος, ήταν ηλικιωμένος και κατάκοιτος. Στον τοίχο διατηρούσε την αρωματωσιά του, δηλαδή τουφέκι και φυνεκλίκια. Μας διηγήθηκε την συνδρομή του προς τον Ελευθέριο Βενιζέλο, το 1904 στον Θέρισσο. Επίσης ότι καθ' όλη την γερμανική Κατοχή η αρωματωσιά του έμεινε όπου ήταν κρεμασμένη.

Μετά χρόνια ξαναπήγα στο Αρκαδι. Υπήρχε πλέον δρόμος αμαξιτός μέχρι την Μονή και ηλεκτρικό και καταστήματα. Η περιοχή είχε πλέον εκκοσμηκευθεί».

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Η ΕΝ ΧΑΛΕΠΑ ΣΥΜΒΑΣΙΣ (1).

ΥΨΗΛΟΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΟΝ.

ΦΙΡΜΑΝΙΟΝ

ἔπερ, καθωρατισμένον δι' Αὐτοκρατορικῆς αὐτογράφου, ὁρίζει τὴν πλήρη ἐφαρμογὴν τοῦ Ὁρθογανακικοῦ τῆς Κρήτης Νόμου καὶ τῶν ἐν αὐτῷ ἐπιτεχθεισῶν τροποποιήσεων κα' βελτιώσεων.

ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΟΝ ΑΥΤΟΓΡΑΦΟΝ.

• Κατὰ ταῦτα ἐκτελεσθήτωσαν »

α Περινούστατε Γενικὴ Διοικητὴ τῆς Κρήτης,
» τετιμημένε διὰ τῶν παρσχῆμων τοῦ Μεδζίτι
» Α'. τάζεως καὶ τοῦ Ὁσμανιέ Β'. τάζεως, Βι-

(1) Τὸ παρὸν Αὐτοκρ. Διάταγμα, ὡς καὶ ἐν τῇ δ' παραγράφῳ αὐτοῦ δηλοῦται, ἐξεδόθη μετὰ τὴν ἐν Χαλέπα συναρτίσαν συμφωνίαν μεταξὺ τῶν ἐν αὐτῇ ἀναφερομένων Αὐτοκρατορικῶν Ἐπιτρόπων καὶ τῶν ἐκ μέρους τῆς ἐν Κάμπτοι Κυδωνίας ἐλθε οὔσης τότε Γεν. Συνελίξεως τῶν Χριστιανῶν κατοίκων τῆς νήσου διορισθέντων πληρεξουσίων, ὧν τὰ ὀνόματα παρατίθενται κατωτέρω, περιέλαβε δὲ ἅπαντας τοὺς ὅρους ἐν οἷς ἐγένετο ἡ συμφωνία αὕτη. Τούτου ἕνεκα, ἐν μὲν τῷ παρόντι Διατάγματι ὀνομάζεται Πρεξίς, ἐν δὲ τῇ νήσῳ γενικῶς ὑπὸ τὸ ὄνομα Σύμβασις γνωρίζεται Ἐπειδὴ δὲ ὡς προηγουμένως ἐλθεται (Βλ. σελ. 432 σημ. 4), οἱ πληρεξούσιοι οὗτοι συνήλθον ἐν Χαλέπῃ, ὀνομάσθη « Σύμβασις τῆς Χαλέπας ».

Σύμβαση της Χαλέπας, 3/10/1878
Απόσπασμα από ανέκτυπο που φυλάσσεται στο Τόγμα
«Κωνσταντίνος Κ. Μητσοτάκης»

δέχθη τὰς ἀνωτέρω τροποποιήσεις ὡς συμφώνους
πρὸς τὰς ἐπιτοπίους ἀνάγκας καὶ πρὸς τὰς ἀπαι-

Χριστιανικοῦ λαοῦ, ἐπιφυλαττομένης τῆς ἐπὶ τούτῳ ἐγ-
κρίσεως καὶ ἐπικυρώσεως τῆς Ἐψ. Πύλης»

(Ὑπογ.) Ghazi Ahmet Mouchtar.

«Οἱ ὑποφαινόμενοι, ἐν ὀνόματι καὶ κατ' ἐντολὴν τῆς
Γεν. Συνελεύσεως τῶν Χριστιανῶν τῆς Κρήτης, ἀποδε-
χόμεθα τὰς ἀνωτέρω τροποποιήσεις εἰς τὸν ὀργανικὸν Νό-
μον, ἐυζητηθείσας καὶ κοινοποιηθείσας ἡμῖν παρὰ τῆς
Α. Εξουχότητος τοῦ Αὐτοκρατορικοῦ ἀπεσταλμένου Γα-
ζή Ἀχμέτ Μουχτάρ Πατᾶ, παρόντων καὶ τῶν κ. Α. Ἐ-
ξουχότητων τοῦ Γενικοῦ Διοικητοῦ Κ. στάκη Πασᾶ, τοῦ
Σαλήμ Ἐφένδου καὶ τοῦ Κυρίου Ἑωμά Β. Σάνδου, Προ-
ξένου τῆς Α. Βρεττανικῆς Μεγαλειότητος ἐν Χανίοις,
μετὰ τῶν ἐπομένων παρακλήσεων

α.) Τὸ ἥμισυ τῶν τελωνειακῶν εἰσπράξεων τῆς Νή-
σου νὰ καταλογίζεται κατ' ἔτος ἐν τῷ προϋπολογισμῷ
τῆς Νήσου.

β.) Τὰ μέχρι σήμερον καθυστερήματα τοῦ Νομαρχια-
κοῦ Ταμείου νὰ μὴ λογαριασθῶσιν εἰς βάρος τῆς μελ-
λούσης οἰκονομικῆς διαχειρίσεως.

Παρακαλοῦμεν νὰ ἐκδοθῇ ὅσον τάχιον τὸ περὶ τῶν ἀ-
νωτέρω τροποποιήσεων Αὐτοκρατορικὸν Φιρμάνιον.»

Ἐν Ἀλέξανδρῳ τῇ 3 Ὀκτωβρίου 1878.

Οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Γενικῆς τῶν Κρητῶν
Συνελεύσεως

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΟΣ

ΚΩΣΤΑΣ ΒΛΑΤΤΑΚΗΣ

Ι. Κ. ΣΦΑΚΙΑΝΑΚΗΣ

Χ. ΑΣΚΟΥΤΗΣ

Κ. Κ. ΜΙΤΣΟΤΑΚΗΣ

Α. ΜΙΧΕΛΙΔΑΚΗΣ

Δ. ΜΑΤΙΟΥΤΑΚΗΣ

Ζ. ΘΕΙΑΚΑΚΗΣ

ΚΥΡ. ΧΑΤΖΙΔΑΚΗΣ

ΣΤΥΛ. ΣΤΑΥΡΟΥΔΗΣ

Α. ΣΗΦΑΚΑΣ

Ὁ Γραμματεὺς

Α. ΜΕΝΕΓΙΔΗΣ.

Ἀνάμεσα στους αντιπρόσωπους της Γενικῆς Συνέλευσης των Κρητῶν
ο Κωνσταντῖνος Κ. Μητσotάκης

ΕΚΑΙΔΕΤΑΙ ΚΑΤΑ ΣΑΒΒΑΤΟΝ

Αὐτὰ πρὸς τὸν ἀποστόλου ἀποδιδόντων πρὸς τὸ
 συνέτακτον
 ἡδὲ χαρὴν ἔσται δημοσίαις εἰς μὴ κρατεῖται.
 Αἱ ἀνδρογαῖα προκαταβάλλονται τὸ δι' ὅλλας τιμὰς
 τὰ 40 παρὰ τὸν.

Ἡ δημοκρατία οὖν δυνάται νὰ ἀρνηθῇ ὅτι τὰ μέγιστα συμβατὰ τῆς κοινωνίας καὶ ὠδύνης λαοῦ καὶ ἄτομα εἰς ἔργα, ἀπὸ πάντων μετὰ σεβασμοῦ μετριοφρονεῖται· ἀλλ' ὅταν αὕτη ἐν καὶ μόνον εἴη κύριον μέλημα, τὴν ἀλήθειαν, τὴν δικαιοσύνην, τὴν προδοτικὴν τῶν δικαιω-

Ἐπιβάλλεται αὐτοῖς παθεῖν ἱερὸν καὶ ὑποχρεῖσθαι ἀντίστασι παντὸς ἀτομικοῦ συμφέροντος καὶ ἐκτελέσειας, ἡ δὲ ἀντικειμένη ἐργασία ὑπὲρ τῆς βελτιώσεως τοῦ τόπου καὶ ἡ ἀρτία τῶν κακῶν ἐχθρῶν. Ἔνεκεν οἱ δεδωκεμένοι πάσης κοινωνίας, μὴ μόνον τῇ αὐτῇ καὶ τὰ καλὰ καὶ προσπαθῶσι εἰς ἀλθροῦς γλώσσας τὰ ἀποτρέφουσι τὸ λαὸν ἀπὸ ἐργᾶ, ἅτινα θὰ ἀμυνώσωνται τὸ πολεμὸν του· ἡ δὲ ἐξευτελίωσιν εἰς τὸ μέλλον τὴν Κρήτην.

Υποδείκνυτες ἐν μέλει τὰ κακίστιστα τοῦ θ
μοσιουργοῦ καὶ τὰ ὑπομετανοίας καὶ πρὸς
Νίβον εὐδιδύς, ἑπικρατῶντες καὶ ἐκπαιδευ
ἐν αὐτοῖς καὶ ἐπὶ τὸν ἐκπαιδευόμενον, δημοσίαι
μεν καὶ ἡμεῖς ἐν τῇ κεφαλῇ τοῦ παρόντος, ὁ
λοιπὴ τῶν ἐπιμελειῶν ἡμῶν τὰ ἄλλα ὄργανα
ἀρχαῖα καὶ ὡς ἐκτελεστικὰ καὶ ὡς ἐκπαι
νῶν ὁλοκλήρως ἐκτελεστοὶ τὸ δημοσιουργικόν
παιχνίδι ἡμῶν, ἀφαιρῶντες τὸ πλεονέκτημα

ὁ ὅλος ὁρὴ τοῦ Κυπριαίου, καὶ οὐκ ἔστι
 μόνον ἡ ἀποστολὴ τοῦ ἁγίου ἁγίου
 αὐτοῦ ἐν τῇ πόλει, καὶ οὐκ ἔστι
 αὐτὸς ὁ ἁγίος αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ὁ
 ἁγίος αὐτοῦ.

Εἰς τὴν πόλιν τὴν 29 αὐγούστου 1883

Οὐκ ἔστι ὁ ἁγίος αὐτοῦ
 ἁγίος αὐτοῦ
 ἁγίος αὐτοῦ

Κωνσταντίνος Μιτσοτάκης

Θλιβερὰ ἀγγεῖα μετέδωκε σήμερον τηλεγραφικῶς ἐξ Ἀθηνῶν πρὸς τὸν Κρητιὸν λαόν, ἥτις κρατεῖ αὐτὸν βαρύνοντα συμπακινόμενον, ἡ ἀγγελία τοῦ αἰριδίου θανάτου τοῦ διακεκριμένου συμπατριώτου του κ. Κ. Μιτσοτάκη.

Ὁ μεταστὰς καταλείπει μῆνιμον ἀθάνατον, διὰ τὰς πρὸς τὴν πατρίδα ὑπηρεσίας αὐτοῦ καὶ ὁ Κρητικὸς λαὸς θρηθεύει τὴν ἀπώλειαν τοῦ μεγάλου τῆς Κρήτης ἀνδρός.

Καταλὼν εἰς Κρήτην ἐξ Ἑλλάδος κατὰ τὸ ἔτος 1872 διδάκτωρ τοῦ Δικαίου καὶ ἐξακώσχε ἐπὶ μισρὸν τὸ ἐπάγγελμα τοῦ δικηγόρου, ἐξωρίσθη ὑπὸ τοῦ Ραϊφ πασᾶ εἰς Κων)πλιν, ὅπου πῆλε συνωμοτικῆς κατὰ τῶν καθεστώτων ἐπὶ τῆς φιλαυθιμίας τοῦ καὶ ἐ-έθη εἰς τὸ κἀτερ-οι Μισάνο τῆς Κων)πόλεως, ἅλλι τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ ἀπειλήσαντος ἐνὸς κλως ἐπανόστασιν, ἡ τυχὴν διεκδικεῖς ἡ ἀγκάσθη νὰ τοῦ ἐποδῶν τὸν Μιτσοτάκην ἀνακαλέσασα αὐτὸν ἐκ τῆς ἐξορίας.

Μόλις ἤρξατο ἀναστατικὸν κίνημα ἐν Βουναίᾳ καὶ Ἐρζανσβίῳ, ὁ Μιτσοτάκης εὐρίσκει ὁ ἐπὶ τῶν Κρητικῶν βουνῶν μετὰ πολυαριθμῶν ἐκ τῶν δημορῶν του προσπαθῶν νὰ πείσῃ τὴν Ἑλληνικὴν κυβέρνησιν ὅτι ἡ περίστασις ἦτο καταλλήλος νὰ ὑποστηρίξῃ οὕτη τὴν Κρητικὴν ἐκανάστασιν καὶ νὰ τώρῃσας μεταστροφῆσας τότε τῆς Ἑλληνικῆς πολιτικῆς νὰ υιοθετηθῇ τὸ πρόγραμμά του καὶ νὰ ἐκρηγῇ ἡ ἐκανάστασις ἀπὸ αἵρου εἰς αἵρον τῆς νήσου.

Διαιτελεῖς πρόσθως τῆς ἐκναστατικῆς συναλεύσεως τοῦ 1877 καὶ μέλος τῆς ἐκπαιδευτικῆς ἡτις ἐλαβε μέρος εἰς τὴν σύνταξιν τῆς συμβάσεως τῆς Χαλέπας. Αἱ ἀπὸ τοῦ 1879 σύνοδοι τῆς συναλεύσεως μέχρι σήμερος εἰδον πάντοτε τὸν σερὸν ἀνδρα ἀντιπροσώπων Κυθωνίας, πόλεως Χαλίων καὶ ἀταξ τοῦ Ἀποκορώνου.

Ἐπὶ οὐσάτησαν οὗτος εἰς τὴν λουσίνδλων τῶν ζητημάτων ἀεὶνα ἀπέτυχεν ἡ Κρήτη δι' αἰρητικῶν ἐκναστατάσεων, δι' ἐνόπλων τοῦτέστι συναθροίσματων ἐν Μπουτσουαρίοις καὶ ἄλλαχοι, — ὅπῃ-ξεν ὁ κόριος μοχλὸς τοῦ οικονομικοῦ καὶ Βακουφινῶς ζητήματος, χάριν τοῦ πρώτου τῶν ὁρίων παρητήθη τῆς θέσεως τοῦ Γεν. Διοικητικοῦ συμβόλου ἐπὶ Σιδεῖα πασι, διότι ὁ χωρετικὸς τοῦ Μιτσο-

τάκη, ἐκναστατικὸς ἐξ ἀνατροπῆς, δὲν συν-διδίκετο πρὸς τὴν ιδιότητα δημοσίου ὑπαλλήλου.

Κατὰ τὸ ἔτος 1889 πεσοῦσας τῆς ἐκναστατικῆς καὶ κρητοῦ τοῦ στρατιωτικοῦ νόμου, ὁ Μιτσοτάκης Ἦν τοὺς κορποὺς τῶν ἐκναστατάσεων, εἰς ἃς ἐπρωτοστάτησε, καταπατοῦμένους ὑπὸ τῆς τουρκικῆς αὐθιγρίας χειροκροτούσης τῆς Εὐρώπης, ἐπλή-η εἰς τὰ κοίρια καὶ ἐκατίλκε καὶ αὐτὸ ἀκόμη τὸ ἐπάγγελμα τοῦ δικηγόρου, μὴ ἀναγινώσκων τα Μαχμοῦτεια δικαστήρια.

Μόλις ἤρξατο νὰ ὑπάρσκη ἐκτὸς αἰσιν-τέρου πολιτικοῦ μέλλοντος, ὁ Μιτσοτάκης κατήλθε καὶ πάλιν εἰς τὴν πολιτικὴν κοινιστραν μετὰ τῆς ἐμπίτου αὐτοῦ δρῆς καὶ ἐξελόγη βουλευτικῆς διευθύνων τὸς συειρεάσεις τῆς συ. ελευσίως κατὰ τὰ ἔτη 95—96 καὶ μετὰ τοῦτο πληρω-όσιος κορὰ τῇ Ἑθνικῇ τῶν Κρητῶν Σ. ελευσίαι, ὅπου ἐργαζόμενον καὶ ἀναμένοντα νὰ ἴῃ αὐτοχαιρῆς τῆς πατρίδος του ἡμέρας, ὁ θάνατος ἀρκαζεῖ τὸν με ἅλον ἀνδρα καὶ στερεῖ τὴν Κρήτην πολυτίμου τέκνου τῆς.

Ὁ Μιτσοτάκης καταλὼν εἰς Κόστην εἰς ἐκσχὴν καθ' ἣν ἡ οὐδὲ χρῆσις τῆς ἑλλαν. γλώσσης ἐπατρέπετο ἐνώτιον τῶν κρητικῶν δικαστηρίων, εἰσήγαγε ταύτην καὶ ἐγένετο Ἰερωτῆς τῆς σχολῆς ἡτις ἀνέβλαιε τὴν γκα-εἰλα ἀνταξίαν τοῦ ὅτλωνπολίμιον τῆς τουρκικῆς τυρανίας, οἱ δὲ χῆδες πρωτοστατήσαντες κατὰ τὴν ἐκναστάσιν τοῦ 1896 καὶ ἐν τῇ ἐκναστάσει ἡ διατρέχομεν σήμερος, εἰς κατὰ τὸ κλειστόν μαθηταὶ του.

Τὸ πρόγραμμα τοῦ Μιτσοτάκη ἦτο κρητοῦ τοῦ νονακίου καὶ υψηλὴ ὑποταγὴ εἰς τὰ κελεύσματα τῶν ἀντ. προσώπων τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως ἐν Κρήτῃ ὅν ἦτο ὁ ἐκείτοτε ἀκαταίτητος σύμβουλος.

Τοιοῦτον ἀνδρα κλειε σήμερον ἡ Κρήτη, ἡ δὲ Συνέλευσις ἅμα μεθόσας τὸ θαινὸν ἀγγεῖα συνήλθεν εἰς εἰδικὴν συνεδρία ἐν καθ' ἣν ἀπεφάσισε νὰ ἐκρηγῇ ἡ ὁδὴν τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ Μιτσοτάκη, νὰ κατατεθῇ στέφανος ἐπὶ τοῦ σερῶ, νὰ πρ. σρωνήτῃ τὸν νακρὸν ὁ Γενικὸς Πρόξενος τῆς Ἑλλάδος κ. Γεννάδης, νὰ ἀκρηγῇ ἐπὶ τριήμερον μεσίστοι αἱ σημαὶ τῶν στρατοπέδων καὶ νὰ ἐκφράσῃ τηλεγραφικῶς τὰ συλλυπητήρια αὐτῇ. καὶ τὴν οἰκογένειάν του.

Ἀγγελία θανάτου Κωνσταντίνου Κ. Μητσοτάκη
Εφημερίδα Εμπρός, 15/2/1898

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΩΝ ΣΥΖΗΤΗΣΕΩΝ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ

Περίοδος ΙΔ' Σύνοδος Γ'
Προεδρία ΑΛΕΞ. ΣΠ. Κ. ΡΩΜΑ / 1898
Παρασκευή 5 μ.μ.

Ἀπόσπασμα Συνεδριάσεως τῆς Βουλῆς 15 τῆς 20-2-1898

Π. ΤΑΤΑΡΑΚΗΣ: *Πρὸ τινων ἡμερῶν, κ. Πρόεδρε, ἀπεβίωσεν ἐνταῦθα διαπρεπὲς καὶ ἐξέχον τῆς Κρήτης τέκνον, ὁ ΚΩΝ-ΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΜΗΤΣΟΤΑΚΗΣ, ὁ κορυφαῖος δύναμαι εἰπεῖν τῶν πολιτικῶν τῆς αἵματοβρέκτου νήσου ἀνδρῶν, ὅστις ἐπὶ μίαν ὁλόκληρον τριακονταετίαν, ἀπὸ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1866 μέχρι σήμερον, συνεχῶς καὶ ἀδιαλείπτως ἠγεῖτο τῶν ἀνὰ τὰ ὄρη καὶ τὰς συνελεύσεις τῆς Κρήτης ἐνόπλων καὶ εἰρηνικῶν πολιτικῶν ἀγώνων τῆς ἀδουλώτου τό φρόνημα καὶ ἀδαμάστου τὴν ψυχὴν, ἀλυτρώτου τούτης Ἑλληνικῆς γῆς.*

Ὁ φιλόπατρις καὶ φιλελεύθερος οὗτος ἀνὴρ, οὗ ὁ βίος καὶ τὰ ἔργα ἀποτελοῦσιν ἀληθῶς ὥραϊον ὕμνον τῆς Κρητικῆς Ἑλληνικῆς ἐλευθερίας, ἐξεμέτρησε τὸ ζῆν, καταλιπὼν χήραν καὶ ἐπτὰ ὀρφανὰ τέκνα ἐν ἐσχάτῃ πενίᾳ, πᾶν ὅτι ἐκέκτητο, ζωὴν καὶ περιουσίαν μεγαλοφρόνως θυσιάσας κατὰ τὸ διάστημα τῶν μολυμόχθων τούτων τριακονταετῶν ἀγώνων εἰς τὸν βωμόν τῆς Ἑθνικῆς ιδέας.

Ἡ ὑπηρεσία τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν δύναται νὰ μαρτυρήσῃ περὶ τῆς ἀληθείας τῶν ἐμοῦ λόγων. Οἱ κατὰ καιροὺς χρηματίσαντες γενικοὶ πρόξενοι τῆς Ἑλλάδος καὶ οἱ κατὰ καιροὺς διατελέσαντες Ὑπουργοὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ἐν Ἑλλάδι, δύνανται νὰ πληροφρονηθῶσι τὴν Βουλὴν καὶ τὴν Κυβέρνησιν, ὁποῖος ὑπῆρξεν ὁ Κωνσταντῖνος Μητσοτάκης ὑπὲρ τῆς

*Αναγνώριση πολιτικῆς δράσης Κωνσταντίνου Κ. Μητσοτάκη
ἀπὸ τῆ Βουλῆ τῶν Ἑλλήνων
Εφημερίς τῶν Συνεδριάσεων τῆς Βουλῆς, 20/2/1898*

ἀπορφανισθείσης οἰκογενείας τοῦ ὁποίου ὑψῶ τήν φωνήν ἐν τῷ περιβόλῳ τούτῳ ἐπικαλούμενος τήν μέριμναν τῆς Κυβερνήσεως.

Φρονῶ κ. Πρόεδρε, ὅτι ὑπέρ τῶν ἀπαρφανισομένων ἀτυχῶν οἰκογενειῶν τοιούτων ἀνδρῶν, οἷος ὑπῆρξε ὁ ἀοιδίμος ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΜΗΤΣΟΤΑΚΗΣ, παρὰσχόντων τοιαύτας ἐπισήμως μεμαρτυρημένας ὑπηρεσίας τῇ Πατρίδι, προκήσει τῇ Πολιτεία νά προσέρχηται ἀρωγός.

Πρός τοῦτο λαμβάνων τήν τιμήν νά συστήσω θερμῶς εἰς τήν μέριμναν τῆς Κυβερνήσεως τήν ἀπορφανισθεῖσαν οἰκογένειαν τοῦ ἀοιδίου ἀνδρός, καί νά παρακαλέσω τόν ἀρμόδιον Ὑπουργόν, ὅπως σπεύσῃ νά ὑποβάλῃ κατά τήν σύνοδον ταύτην τό προσῆκον νομοσχέδιον, περί ἀπονομῆς ἀναλόγου συντάξεως ὑπέρ αὐτῆς.

Θ. Π. ΔΗΛΙΓΙΑΝΝΗΣ:

Πέποιθα δ' ὅτι ἡ Βουλὴ θέλει ὑποστηρίξει τό Νομοσχέδιον τοῦτο. Ἀφοῦ ὁ ἐντιμὸς φίλος μου Βουλευτὴς ἐκ Σίφνου καί Μήλου, ἐποιήσατο τόν λόγον περὶ τοῦ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΗΤΣΟΤΑΚΗ, παρατυγχάνων δέ καί ἐγὼ ἐν τῇ αἰθούσῃ ταύτῃ, ἔκρινα ὅτι δέν μοί ἐπετρέπετο νά μὴ σπεύσω νά συστήσω εἰς τήν Ἑθνικὴν Ἀντιπροσωπείαν ἕναν ἥρωα τῶν Κρητικῶν ἀγώνων, ἕνα μάρτυρα τῆς μακρᾶς ὑπὸ τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Πατρίδος πάλης. Ὑπέρ τό τρίτον τοῦ αἰῶνος συναντῶ ἤδη καθ' ὅλας τὰς πολιτικές περιπετείας τῆς Κρήτης τόν ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΝ ΜΗΤΣΟΤΑΚΗ. Τόν συνήντησα ἀγωνιζόμενο, τόν συνήντησα παλαίοντα, τόν συνήντησα ὁμιλοῦντα καί προτρέποντα, συμβουλευόντα καί παρακελεύοντα, τόν εἶδον δέ πάντοτε ἀτρόμητον καί τόν ἐθαύμασα, ὥς ἀληθῆ ἥρωα, ὥς μάρτυρα ὄντων. Οἱ δέ καταδιώξεις αἱ ὑπέρ πάν μέτρον

ένταθεῖσαι κατ' αὐτοῦ οὐδέ αἱ χάριτες καί αἱ δωρεαί καί αἱ φιλοφρονήσεις ἔκαμψαν τόν ατρόμητον, τόν ἀδαμάντινον χαρακτῆρα τοῦ ἀνδρός ἐκείνου.

Ἡ ἱστορία τῆς Κρήτης θέλει βεβαίως, ἀναγράφῃ μεταξύ τῶν πρώτων ἀγωνιστῶν τόν ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΝ ΜΗΤΣΟΤΑΚΗΝ, ἀλλά δέν πρέπει νά παραλείπῃ καί ἡ ἐλευθέρα Ἑλλάς, ἵνα μεριμνήσῃ περὶ ὀρφανῆς οἰκογενείας καί ἐπτά τέκνων ἀνηλίκων, πρό μικροῦ ἐγκαταλειφθέντων, ἀφοῦ ὁ θάνατος, ἐπελθὼν ἀφήρесе τήν ζωὴν του πρό ὀλίγων ἡμερῶν.

Διὰ τοῦτο ἐνόμισα ὅτι εἶχον καθῆκον καί ἐγὼ νά προσθέσω τήν φωνήν μου καί τήν παράκλησίν μου ὑπέρ τῆς συστάσεως, τήν ὁποίαν ὁ ἐντιμος φίλος μου βουλευτής ἐκ Μήλου ἐποίησατο.

Γ. ΚΟΡΠΑΣ: (Ὑπουργός τῶν Ἑσωτερικῶν):

Ἡ Κυβέρνησις ἀναγνωρίζει πληρέστατα τὰς ὑπηρεσίας, τὰς ὁποίας προσήνεγκεν εἰς τήν Πατρίδα ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος ἀνὴρ, καί θέλει σκεφθῇ καί ἐξεύρῃ τόν τρόπον, καθ' ὃν θέλῃ ἔλθῃ ἀρωγός εἰς τήν οἰκογένεια αὐτοῦ.

ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗΣ: Ἀφοῦ ὁ κύριος Ὑπουργός τῶν Ἑσωτερικῶν ἐξεδήλωσε τήν διάθεσιν, ὅπως ἐξεύρῃ τόν τρόπον καί ὑποβάλλῃ τό προσῆκον νομοσχέδιον εἰς τήν Βουλὴν, θεωρῶ καί ἐγὼ καθῆκον μου νά συνενώσω τὰς παρακλήσεις μου ὑπέρ τῆς οἰκογενείας ταύτης, διότι ἐξαιρετικῶς ὁ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΜΗΤΣΟΤΑΚΗΣ δέν ὑπῆρξε μόνον πρότυπο ἐναρέτου πολιτικοῦ ἀνδρός καὶ φιλοπάτριδος πολίτου, ἀλλ' ἐγένετο ἐπὶ μακρὰ ἔτη ἐν Κρήτῃ ἀντιπρόσωπος τῶν Ἑλληνικῶν Κυβερνήσεων, ἄνευ τίτλου βεβαίως καί ἄμισθος, ἀλλ' ἀληθῆς ἀντιπρόσωπος αὐτῶν, καί ἐν εἰρήνῃ καί ἐν ἐπαναστάσει διατελοῦντος τοῦ

Κρητικοῦ λαοῦ.

Τὰς ἐνεργείας καὶ τὰς ἀποφάσεις τοῦ Χριστιανικοῦ λαοῦ τῆς Κρήτης ἐννόει νὰ διευθύνῃ μόνον ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις. Νομίζω, λοιπόν, ὅτι καθήκον ἔχει ἡ σημερινὴ Κυβέρνησις πρὸς πολιτικόν ἄνδρα τῆς Κρήτης ἐνάρετον ὥς ὁ ΜΗΤΣΟΤΑΚΗΣ, πρὸς ἄνδρα ὁ ὁποῖος ὄχι μόνον ἠγωνίσθη ὑπὲρ τῆς ἰδίας αὐτοῦ Πατρίδος, ἀλλὰ καὶ διαρκῶς διετέλεσεν ἄνευ συμφέροντος τινός, ὑπὸ τὰς ἐμπνεύσεις καὶ τὰς ὁδηγίας τῶν Ἑλληνικῶν Κυβερνήσεων, ὅπως ἰδιαιτέραν ὑπὲρ αὐτοῦ δείξῃ μέριμναν ἐπερχομένη ἀρωγὸς εἰς τὴν πολυμελῆ καὶ ἄπορον αὐτοῦ οἰκογένειαν.

ΑΙΤΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΚΘΕΣΙΣ ἀριθ. 87

ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΒΟΥΛΗΝ

Ὑπέρ τῆς ἐν ἐσχάτῃ πενίᾳ ἐγκαταληφθείσης πολυμελοῦς οἰκογενείας τοῦ θανόντος ἐπιφανοῦς Κρητὸς ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΗΤΣΟΤΑΚΗ τοῦ καθ' ὅλην τὴν τελευταίαν τριακονταετίαν μεγάλας τῇ Πατρίδι προσενεγκόντας ὑπηρεσίας καὶ τό ὄνομα αὐτοῦ πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς ἡρωικῆς καὶ πολυπαθοῦς Μεγαλονήσου Κρήτης στενῶς συνδέσαντος, ἡ Βουλὴ ἐν τῇ συνεδρίᾳ αὐτῆς τῆς 20ῆς Φεβρουαρίου ἐ.ἔ. τῆς παρούσης Συνόδου, ὁμοφώνως καὶ θερμῶς συνέστησε τῇ Κυβερνήσει νὰ προσέλθῃ ἀρωγὸς πρὸς συντήρησιν αὐτῆς.

Τὴν ὁμόθυμον καὶ θερμὴν ταύτην σύστασιν τῆς Βουλῆς ἐκπληρῶν σήμερον, καὶ τιμῶν τὴν ἀρετὴν καὶ τὰς ἐξαιρέτους πρὸς τὴν Πατρίδα ὑπηρεσίας τοῦ φιλοπάτριδος τούτου ἀνδρός, λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ ὑποβάλω πρὸς τὴν Βουλὴν Νομοσχέδιον περὶ παροχῆς βοηθήματος τῇ ὀρφανῇ οἰκογενείᾳ αὐτοῦ, παρακαλῶ δέ αὐτὴν ὅπως εὐαρεστηθῇ νὰ ψηφίσῃ αὐτό.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 27ῃ Φεβρουαρίου 1898

Ο ΥΠΟΥΡΓΟΣ ΤΩΝ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ

ΒΟΥΛΕΥΤΗΣ ΚΕΑΣ

Γ. Κόρπας.

Αιτιολογικὴ ἐκθεσὶς τοῦ νομοσχεδίου γιὰ τὴν παροχὴν βοηθήματος
στὴν οἰκογένεια τοῦ Κωνσταντίνου Κ. Μητσοτάκη
Εφημερίς των Συνεδριάσεων τῆς Βουλῆς, 27/2/1898

ἡμῶν καὶ τῶν ἑσπερίων δὲ τῶν
ἐξελόντων, ἡμῶν καὶ πρὸς τὴν
τῶν περὶ τὴν ἀρχὴν αἰῶνος
ὅτε καὶ ἀνελθόντες δι' αὐτὴν
πρὸς τὴν ἐκ τῶν ἐσπερίων
ἀπὸ τῶν 15 αἰῶνων τῶν αὐ-
χόνων.

Τὰ ἐν Πεδίονι βαίνοντα
ἐπὶ αὐτῶν. Τὰ περὶ τὴν
ἐκ τῶν ἐσπερίων. ὁ ἐκ τῶν περὶ
ἐκ τῶν ἐσπερίων καὶ τῶν αὐ-
χόνων, ὁ ἐκ τῶν περὶ τῶν
ἐκ τῶν περὶ τῶν ἐσπερίων
ἐκ τῶν περὶ τῶν ἐσπερίων καὶ
ἐκ τῶν περὶ τῶν ἐσπερίων καὶ

ἡ δὲ διαφορά αὐτῶν τῶν περὶ
ἐκ τῶν περὶ τῶν ἐσπερίων καὶ
ἐκ τῶν περὶ τῶν ἐσπερίων καὶ
ἐκ τῶν περὶ τῶν ἐσπερίων καὶ
ἐκ τῶν περὶ τῶν ἐσπερίων καὶ
ἐκ τῶν περὶ τῶν ἐσπερίων καὶ
ἐκ τῶν περὶ τῶν ἐσπερίων καὶ
ἐκ τῶν περὶ τῶν ἐσπερίων καὶ
ἐκ τῶν περὶ τῶν ἐσπερίων καὶ

Καὶ τῶν ἐκ τῶν περὶ τῶν ἐσπερίων
ἐκ τῶν περὶ τῶν ἐσπερίων καὶ
ἐκ τῶν περὶ τῶν ἐσπερίων καὶ
ἐκ τῶν περὶ τῶν ἐσπερίων καὶ
ἐκ τῶν περὶ τῶν ἐσπερίων καὶ
ἐκ τῶν περὶ τῶν ἐσπερίων καὶ
ἐκ τῶν περὶ τῶν ἐσπερίων καὶ
ἐκ τῶν περὶ τῶν ἐσπερίων καὶ

ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ Πεδύμενος. καὶ ὁ μὲν ὑπερτεροῦ τοῦ θεοῦ
καταστάσεως ὑποχρεῖται ὑπὲρ πάντων ὡς ὁ θεὸς οὐρανῶν ἐστὶν
τοῦ ἁγίου, ἀλλὰ προερίθη ὁ νόμος ἐντομῶν, οὐ δὲ δι
μὲν ἐν δὲ πᾶσι δυνατοὶ οἱ θεοὶ ὑποχρεῖται ἐν τῇ
ἐκκλησίᾳ ἐν τῇ οὐρανῶν οὐρανῶν ὑποχρεῖται ἐν τῇ
ἐκκλησίᾳ τοῦ δικαιοῦς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ
ἐν Πεδύμενος (ἐκκλησία) ἐν
οἱ φῶς καὶ φερόντας ἐν
ἐκκλησίᾳ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ
ἐκκλησίᾳ.

Ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐκκλησία ἐκκλησία
ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐκκλησία ἐκκλησία
ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐκκλησία ἐκκλησία
ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐκκλησία ἐκκλησία

διὰ τὴν γὰρ πᾶσι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ
καὶ ὁ μὲν ὑπερτεροῦ τοῦ θεοῦ
καταστάσεως ὑποχρεῖται ὑπὲρ πάντων ὡς ὁ θεὸς οὐρανῶν ἐστὶν
τοῦ ἁγίου, ἀλλὰ προερίθη ὁ νόμος ἐντομῶν, οὐ δὲ δι
μὲν ἐν δὲ πᾶσι δυνατοὶ οἱ θεοὶ ὑποχρεῖται ἐν τῇ
ἐκκλησίᾳ ἐν τῇ οὐρανῶν οὐρανῶν ὑποχρεῖται ἐν τῇ
ἐκκλησίᾳ τοῦ δικαιοῦς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ
ἐν Πεδύμενος (ἐκκλησία) ἐν
οἱ φῶς καὶ φερόντας ἐν
ἐκκλησίᾳ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ
ἐκκλησίᾳ.

καὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐκκλησία ἐκκλησία
ἐκκλησία ἐκκλησία ἐκκλησία ἐκκλησία
ἐκκλησία ἐκκλησία ἐκκλησία ἐκκλησία
ἐκκλησία ἐκκλησία ἐκκλησία ἐκκλησία
ἐκκλησία ἐκκλησία ἐκκλησία ἐκκλησία
ἐκκλησία ἐκκλησία ἐκκλησία ἐκκλησία
ἐκκλησία ἐκκλησία ἐκκλησία ἐκκλησία
ἐκκλησία ἐκκλησία ἐκκλησία ἐκκλησία

ὁ αὐτὸς ἐν εὐαγγελίᾳ τῶν δευτέρων
ἐπισημαίνεται ὡς ἐν εὐαγγελίᾳ.

Τὸν ἀλλοτρίον λαὸν πορεύμενον ἐν
ἐκείνῳ χρόνῳ τῆς ἐδουλεύσεως
ἐκείνου τοῦ εὐαγγελίου ἐκείνου
ἐκείνου ἐκείνου ἐκείνου ἐκείνου
ἐκείνου.

Τὸν ἐκείνου ἐκείνου ἐκείνου

Georgios

Χαλέπα, 2 Απριλίου 1907

Φίλτατε Γεώργιε,

Όπως είχα ειπεί εις την Μαρίαν να σου γράψω εις απάντησιν σχετικής ερωτήσεως σου η έλευσις σου προ των εκλογών θα αποβή πολύτιμος ενίσχυσις δια τον συνδυασμόν μας του νομού Ρεθύμνης. Νομίζω δε προτιμότερον να μας έλθεις κατά το Πάσχα, αφού εν τοιαύτη περιπτώσει θα ήσαι υποχρεωμένος να επιστρέψεις πάλιν εις Κύπρον δια τας εξετάσεις, αλλά να μείνης αυτού μέχρι των αρχών Μαΐου ότε να κατέλθης δια να ευρίσκεισαι εις Μυλοπόταμον προς της 15 Μαΐου τουλάχιστον.

Τα έν Ρεθύμνη βαίνουνσι πολύ καλώς. Τα Λειβάδια διηρέθησαν, ο δήμαρχος λειβαδιών ετάχθη με την αντιπολίτευσιν, ο αδελφός του δε Β. Μαρχής θα περιληφθεί εις τον συνδυασμόν μας. Η διάσπασις αυτή των λειβαδιών επιτρέπουσι και εις τους λοιπούς ψήφους μας του δήμου Γαράζου ν' ασκήσουν το εκλογικόν των δικαίωμα, γνωρίζεις πόσην σπουδαιότητα έχει, δυναμένην αυτή και μόνη να μας διασφαλίση ισοψηφίαν εις την επαρχίαν Μυλοποτάμου.

Κατά την διάρκειαν της εν Ρεθύμνης τετραήμερου διαμονής μου προσήλθε και μοι εδήλωσε πολιτικήν φιλίαν και ο δήμαρχος Βρυσινάϊων Παν. Βογιατζάκης. Επίσης δε συνεδέθην δια πνευματικής συγγενείας με τον εκ Ρεθύμνης έμπορον κ. Τίτον Λίτιναν (;), βαπτίσας νεογέννητον τέκνον του. Το ρεύμα υπέρ της αντιπολιτεύσεως είναι τοιούτον ώστε και ο Κυρ. Κελαειδής προσήλθε ζητών να περιληφθή εις τον αντιπολιτευόμενον συνδυασμόν. Ατυχώς ο Ανδρεαδάκης τον αποκρούει, καίτοι δε μου υπεσχέθη επιτέλους ότι θα προσπαθήση να πείση τους εν Αμερική φίλους να δεχθώσι την σύμπραξιν του Κελαειδή, αμφιβάλλω αν ειλικρινώς θα επιδιώξη τούτο. Οι λοιποί φίλοι πάντως εν οίς και ο Νικ. Κελαειδής δέχονται προθύμως την σύμπραξιν τούτων. Αλλά και ... τούτου ο Δημητράκης προτείνει να υποστηρίξη τον συνδυασμόν μας αν εις αυτόν περιληφθή ο Αδάμ Βαβουράκης και άλλος ένας φίλος του εκ της επαρχίας Ρεθύμνης. Και ο μεν ημέτερος Ιω. Βαβουράκης

υποχωρεί υπέρ του Αδάμ, δεν γνωρίζω όμως αν θα γίνη δυνατόν να περιληφθεί εις τον συνδυασμόν και φίλος του Δημοτρακάκη εκ Ρεθύμνης (επαρχίας) και οι φίλοι μας φαίνονται εκεί διατεθειμένοι να φανούν πολύ ενδοτικοί.

Επί πλέον λέγεται σοβαρώς ότι ο Κεφαλογιάννης αρνείται να κατέλθη εκ Παρισίων δια να λάβη μέρος εις τα εκλογάς. Εν τοιαύτη δε περιπτώσει και ο Λογουδάκης εδήλωσεν επισήμως ότι δεν θα θέσση υποψηφιότητα και τότε σοβαρός κυβερνητικός συνδυασμός είναι αδύνατον να καταρτισθή.

Και εκ Λασιθίου υπάρχουν τελευταίον πολύ καλοί ειδήσεις. Ο Γιαννικάκης εν Ιεράπετρα προσήλθεν εις τα τάξεις μας. Εκ Βιάννου όπως πέρυσι επλειοψήφισαν οι αντίπαλοι κατά 1300 ψήφους – των ημέτερων λαβόντων μόνον 300 ψήφους – φέτος ελπίζεται ότι δεν θα μειοψηφίσωμεν περισσότερον των 100 ψήφων, εκτεθεμένων ως υποψηφίων μας του Εμ. Παπαϊωάννου και του Β. Βλαζουνάκη ή Π. Κονδυλάκη. Εν Μεραμπέλω δε ο Μπετούρας (;) εκ Κρήτης δηλοί ότι δέχεται να μετάσχη εις τον συνδυασμόν της αντιπολιτεύσεως αν δεχθή να εκτεθή και ο κ. Μιχ. Σφακιανάκης.

Ούτως αι απόψεις των εκλογών παρίστανται πολύ ευόιοι.

Σου στέλνω ταχυδρομικώς ... φύλλον της Εθνικής περιέχον το πολιτικόν μας πρόγραμμα δια τας μέλλουσας εκλογάς.

Σε ασπάζομαι ολοψύχως,
Ελευθέριος Βενιζέλος

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ιωάννης Κ. Φίλανδρος	
Πρόλογος	7
Γεώργιος Κ. Στεφανάκης	
Φιλελευθερισμού πρόμαχοι: Κωστής Κ. Μητσοτάκης και Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος	9
Παντελής Βιρβιδάκης	
Από τον γερο-Κωστή στον Ελευθέριο Βενιζέλο, από τον Ελευθέριο Βενιζέλο στον Κωνσταντίνο Μητσοτάκη: Το νήμα του φιλελευθερισμού στην Ελλάδα	21
Ιωάννης Κ. Φίλανδρος	
Κωνσταντίνος Κ. Μητσοτάκης (1845-1898): Ένας φιλε- λεύθερος στην οθωμανική Κρήτη	25
Φωτογραφίες	41
Παράρτημα	55

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ

ΟΙ ΠΡΟΜΑΧΟΙ ΤΟΥ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΥ:
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Κ. ΜΗΤΣΟΤΑΚΗΣ ΚΑΙ
ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ Κ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ

ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΤΗΘΗΚΕ ΜΕ ΑΠΛΑ ΤΗΣ ΜΟ
ΝΟΤΥΡΕ ΚΑΙ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΘΗΚΕ ΑΠΟ ΤΟ
«ΑΝΑΓΡΑΜΜΑ» ΤΟ ΟΠΟΙΟ ΕΙΧΕ ΚΑΙ ΤΗ
ΦΡΟΝΤΙΔΑ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΤΟΥ ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑ
ΣΜΟ ΤΟΥ ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΕΛΕΥ
ΘΕΡΙΟΥ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ. ΤΗΝ ΕΚΔΟΣΗ ΕΠΙ
ΜΕΛΗΘΗΚΕ Ο ΙΩΑΝΝΗΣ Κ. ΦΙΛΑΝΔΡΟΣ

